Melvyagrah
मेलव्याघ्र

2019

Melghat Tiger Conservation Foundation

Web : www.magicalmelghat.com

Melghat Tiger Reserve

salutes all the brave martyrs
who laid down their lives for the protection
of our country

Pulwama

शहीद जवानांना भावपूर्ण

श्रध्दांजली !

Salute to brave

Martyrs

Melvyagrah
मेलव्याघ्र

2019

Newsletter of Melghat Tiger Reserve,
Vol.XXVIII, No.1, Feb. 2019

Melghat Tiger Reserve,
Amravati, Maharashtra

2019

Melvyagrah
मेळव्याघ्र

संपादक मंडळ –

श्री.एम.एस. रेड्डी, *(मुख्य तथा प्रबंध संपादक)*
अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक,
मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, अमरावती.

श्री. विशाल माळी, *(सहाय्यक संपादक)*
विभागीय वनअधिकारी, मे.व्या.प्र., अमरावती.

श्री. विशाल बनसोड , मानद वन्यजीव रक्षक
श्री. जयदीप दास, उपजिवीका तज्ञ
श्री. स्वप्निल बांगडे, पर्यटन व्यवस्थापक
श्री. गिरीश देशमुख, ग्राफीक डिझायनर
श्री. आनंद विपट, ग्राफिक डिझायनर

Published and Issued by -

APCCF & Field Director,
Melghat Tiger Reserve,
Amravati. 444 602

© **Collection & Written by-**

* Indian Institute of Mass Communication, Amravati.
(An Autonomous Institution of the Ministry of Information & Broadcasting, Govt. of India)
* Students of English Journalism & Marathi journalism.

English Journalism Students -

Niharika Singh, Asmita Raj Yadav, Rashmi Mishra, Navneel Majhi, Charanpreet Singh, Jagmohit Prasad, Arunima Sharma, Prince Kumar Verma, Shashwato Kundu.

Marathi Journalism Students -

Nitesh Bawankar, Khushalkant Dusane, Pankaj Patil, Gaurav Mankar, Puja Bonkile, Kaveri Kale, Suyog Shere, Shatali Shedmake, Samruddhi Joshi

CONTENTS....

- Tariff Chart for Eco-tourism
- Editorial
- Wildlife Crime Cell

English Section -

1.	Melghat Forest Owlet	1
2.	Forest Guards: The unsung heroes	2
3.	Ecofriendly Water revolution	3
4.	Narnala: A Lost Heritage	6
5.	Narnala's Nature	8
6.	Narnala: History in wild	9
7.	Carving opportunities and knitting employment in Chaurakund	10
8.	Bio-diversity at Melghat	11
9.	Reviving homes of unspoken beings	12
10.	Rehabilitation In Melghat	14
11.	Biodiversity	16
12.	Humans of Melghat	17

मराठी विभाग –

13.	हरिसाल	19
14.	सेमाडोह	23
15.	कोलकास	26
16.	शहानूर	28
17.	चिखलदरा	30
18.	स्वयंरोजगारातून जीवनाला मिळाली एक नवी दिशा	31
19.	वन्यजीव संरक्षण आणि संवर्धन	32

Tariff Chart

(Check-In 12 Noon) & (Check-Out 11 am)

Location	Room Category (All Non A/C)	No. of Rooms	No. of Beds & Persons Allowed	Room Tariff (In Rs.)	Extra Guests	Extra Guests (In Rs.)
Semadoh	A Type Cottage	04	03	2,000.00	1	350.00
	Circular Cottage	06	02	1,500.00	-	-
	Tents	06	02	700.00	-	-
	Group Accommodation *(Dormitory)*	04	12 Beds *(Per Dormitory)*	350.00 *(Per Bed)*	-	-
Kolkas	Upper VIP Suites	02	02	1,500.00	1	350.00
	Lower Cottages	07	02	1,200.00	-	-
	Dormitory 1	01	08 Beds *(Per Dormitory)*	300.00 *(Per Bed)*	-	-
	Dormitory 2	01	06 Beds *(Per Dormitory)*	300.00 *(Per Bed)*	-	-
Harisal	Cottages	04	02	1,500.00	-	-
	Tents	08	04	800.00	-	-
	Ethnic Bamboo Hut	01	02	2,000.00	-	-
Shahanur	Cottages	02	02	1,200.00	-	-
	Eco Huts	07	02	1,200.00	-	-
	Eco Tents	06	02	1,200.00	-	-
	Dormitory	02	14 Beds *(Per Dormitory)*	300.00 *(Per Bed)*	-	-
Katepurna	VIP Suites	04	02	1,200.00	-	-
	Delux Huts	01	02	1,000.00	1	200.00
	Eco Huts	02	02	500.00	-	
Dnyanganga	VIP Suites	04	02	1,200.00	-	-

Home-Stay in Melghat Tiger Reserve

Harisal	Ashok Aathawale (8055833898)
Chikhaldara	Sahebrao Yeole (9764019099), Narayan Yeole (9403307495), Krishna Yeole (8698596869), Ganesh Patil (7378745197)

Elephant activities	**: At Kolkas**
Elephant Safari	: Rs. 800/- per safari for maximum of 4 pax for half an hour. Timing: 09.00 am to 12.00 noon & 04.00 pm to 06.00 pm.
Elephant Bathing	: Ticket: Rs. 25/- per person Timing: 01.00 pm to 02.00 pm
Elephant Feeding	: Ticket: Rs. 25/- per person Timing: 06.00 pm to 07.00 pm
Adventure activities	**: At Shahanur**
Adventure Park	: per activity Rs. 50/- per person.
Kayaking	**: At Harisal**
Ticket	: per person Rs. 50/- for half an hour

Booking for Activities: on the spot.

Office of APCCF & FD,
Melghat Tiger Reserve,
Near to Govt. Girls High School, Camp, Amravati - 444 601
Phone No.: 0721-2662792
e-mail: projecttigermelghat@gmail.com

For details contact:
Mr. Swapnil on +91-8956563016
For online accommodation booking
www.magicalmelghat.com
e-mail: magicalmelghat@gmail.com

Editorial

Melghat Tiger Reserve is celebrating its 45th formation day on 22nd February 2019. It was one of the first nine tiger reserve s to be created under the Project Tiger Scheme initiated by the then Prime Minister of India Late Smt. Indira Gandhi. Since then Melghat Tiger Reserve has gone from strength to strength as a major habitat for the Royal Bengal Tiger and other species of animals and birds.

Melghat has also had its share of ups and downs during its journey of evolution as one of the premier tiger reserves of the country. What has stood out during this metamorphism is the character with which Melghat has maintained its distinct identity and flavour which is unique in many ways to many other tiger reserves in this country. It is the 4th largest tiger reserve in the country and recently the buffer of Melghat has come under unified control of the Field Director of Melghat Tiger Reserve. With added responsibilities Melghat accepts challenges with open arms as its strength lies in the forest guards and frontline staff who work day in and out to protect the green heritage of India.

In the past year our staff has faced adversities during duty in the form of protest from local communities and also poachers but our staff has managed to overcome these obstacles. The administration of Melghat Tiger Reserve always stands by the staff who does his or her duty unflinchingly. This motivation and support are enough to move the proverbial mountains.

The field staff has been ably led by the Range Forest Officers, Assistant Conservator of Forests, the Divisional Forest Officers and Deputy Conservator of Forests. The office staff of various divisions, Field Director's office as well as the staff of Melghat Tiger Reserve Conservation Foundation have always supported the cause of wildlife conservation in Melghat Tiger Reserve.

This edition of 'Melvyagrah' has major contributions from youth who are students of Indian Institute of Mass Communication, Amravati. I congratulate them on their maiden efforts in this field and wish them all the best for their future. Such associations by Melghat with students help create awareness and make the society educated to the needs and importance of wildlife.

I wish all the stakeholders, staff NGIs and NGOs all the best for the coming years and as the head of the organisation reiterate my stand of working painstakingly towards the betterment of each section of this magnificent tiger reserve i.e. the birds and beasts, the people living around it and the staff working for it.

M. S. Reddy (IFS)
Additional Principal Chief Conservator of Forests
& Field Director
Melghat Tiger Reserve, Amravati

Wildlife Crime Cell

Nodal Officer -
Field Director, (Melgat Tiger Reserve)

Nodal Person -
DFO (MTR)

Assistant Operators -
Regular F.G.

Wildlife Crime Cell
Melghat Tiger Reserve

- २०१३ मध्ये झालेल्या ढाकणा येथील वाघ शिकार प्रकरण या मध्ये मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प सायबर सेलच्या मदतीने संपुर्ण भारत भरातून अनेक आरोपी पकडण्यास आले व या मध्ये मिळालेल्या आरोपींना शिक्षा देण्याकरिता त्यांच्या मोबाईलचा जो काही डाटा सायबर सेल द्वारे काढण्यात आला त्या बाबत संपुर्ण डाटा कोर्टात हा एक पुरावा म्हणुन दाखल करण्यात आला व त्याबाबत वाघ शिकार प्रकरणातील संपुर्ण आरोपींना ५ वर्षा पर्यंतची शिक्षा कोर्टानी सुनावणी केली.
- सदर सायबर सेल हे मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प करिता काम न करता संपुर्ण भारत भर ज्या काही वन्यजीव केसेस होतात त्या मध्ये लागणारे मोबाईलची माहिती किंवा आरोपीचे लोकेशन जाणून घेण्याकरिता संपुर्ण वनविभागात मदत करत आहे. अशा प्रकारे सायबर सेलच्या मदतीने संपुर्ण भारतातुन ११७ आरोपी आता पर्यंत पकडण्यात आले आहे.
- सायबर सेल कडून वन विभागाला मिळणारी माहितीचा खालील प्रमाणे तपशिल.

Types of **Cyber - Data** →

	CDR Call Data Record	**SDR** Suscriber Data Record	**TDD** Tower Dump Data
IMEI Surveillance	**CAF** Verification of Documents	**LTL** Live Tower Location	**Interception**

MELGHAT FOREST OWLET

 # Niharika Singh

Spotting forest owlet and capturing its image was a thrilling experience at Dhargad. Athene blewitti, as the bird is scientifically called, is locally known as

'Ranpingla'.

These rare birds are only found in the forest of central India, especially the Melghat region of Vidarbha, Maharashtra. They were said to be extinct species for 113 years since 1884. They were discovered back in 1997 by Pamela Rasmussen.

The enigma of forest owlet is because of its exclusivity. It is listed as critically endangered species by the International Union for the Conservation of Nature (IUCN) and is also included in schedule I of Wildlife Protection Act (WPA) 1972. The forest guards and officers informed that spotting tiger in Melghat is easier than spotting a forest owlet.

Nikhil Vilas Jambhale, studying forest owlet for past one year, informed that teak trees as really important because most of time forest owlet chooses to live in them. He also told that forest owlets are not generally nest builders but nest users and most of the time they use woodpecker's nests found in teak trees. He also added that forest owlets are endemic to very few areas including Melghat.

Forest Guards: The unsung heroes

 # Ajay Nigam

Hypothesizing the workplace of forest guards can enormously enhance the administration of secured territories and amalgamation between the Forest organization and neighborhood populace. The troubling activity conditions at the forest frontlines, the multidimensional connection between Forest Guards and local people, and the guards' very own area in the network make their job vital for guaranteeing individuals' interest in preservation and forest resource protection.

Forest Guards are a standout amongst the least concentrated proficient groups because of the subject's cross-sectional area between the fields of biology and the sociologies. Any related grant is regularly a subsection of research on forest preservation and Forest administration, where reference to Forest protects is made just with regards to accomplishing administration and protection goals. This leaves numerous inquiries unanswered regarding their working conditions, word related dangers, relation with nearby local governmental issues and economy, constant elucidation and requirement of laws, and ethnographic comprehension of this profession.

MTR is a basic living space for tigers alongside other imperiled species like the dhole and Forest owlet. It is likewise a Forest zone with economically important teak making it vulnerable against unlawful encroachment. It is in this manner unavoidable for the Forest division to post a battery of guarding staff over the hold. These Guards screen their assigned beats from various forest protection camps. The camps are normally impermanent settlements built with the utilization of bamboo, logs, and hemp, ideally on a hoisted region like a precipice. Groups of these camps are regulated by a range. Most camps are kept an eye on by guards occupants from adjacent districts had been given an inclination in order to close the language and social gap between the guards and the nearby towns people inside the secured region.

Guards often face dangerous situations during work. In ongoing reviews by the World Wildlife Fund (WWF) in Asia and Africa, 72.5% of officers said that they had confronted a perilous circumstance at work. In this matter Melghat administration is trying its best to equip guards with facilities that would ease up their working conditions. A one lakh per guard Mediclaim policy made by the MTR Foundation is also proving a boon for these frontline staff.

Ecofriendly Water Revolution

 # Arunima Sharma

The life source and lifeline of 48 tigers and plentiful of sambhars, deers, bisons, birds, mongoose and the long list of flora and fauna of Melghat Tiger Reserve is the exquisite elixir water. The amber waves of long grass and tropical deciduous forest of Saagwan trees wither in blighting sun. This tiger reserve can be called as 'golden empire of striped god' in central India. It witnesses severe heat shock during months of February-June when most natural sources of water dry up. To counter the severe rainfall scarcity and fast drying rivers, Melghat Tiger Reserve nurtures artificial water storing structures that holds the heartbeat of the entire region.

In the core, which heralds the abode of wildlife, water holes, bandharas, gabions turn to be the life giver for the reserve. Water holes are artificial ponds which are 8-9 feet deep cemented circular structures that store water for animals to drink. Earlier, such structures were filled regularly with tankers, but with the advancement of modern techniques of reducing labour, Melghat Tiger Reserve has moved towards more eco-friendly ways to fill and dispense water throughout. The water holes rely on borewell system in which a motor and pipe sucks groundwater to fill the holes. The twist in the tale is the infusion of solar energy in generating power. The solar panels are erected within 100m of the water hole, otherwise the water won't come out. Due to perennial exposure to sunlight the solar panels remain charged and active throughout the day. One only needs to switch on the solar pump. The cost of building a water hole comes around Rs. 4000-Rs.5000 depending upon the dimensions and space available. After 2013, the water conservation strategies have gained momentum all around various areas of Melghat Reserve.

Dipali Chavan, the RFO of Harisal, explains the dilemma when Jal Board Department chose water site inconsiderate of trees around the water structure. The futility to install solar panels when trees all around shade the structure is the only challenge forest department faces in this technology. But in February the leaves are shed, the trees become bare and sunlight lit up the water system to active life. Under her 15000 hectare area, 20 bore wells have been installed and work on more water holes is under way. The nullahs are treated and mended with cement plugs so that the water durability remains intact. In Dhargad and Somthana more than 30 solar panels take charge of water distribution in the areas.

To estimate the total water holes in the reserve is a herculean task. The only way the vast network of water holes can be observed is by running pipelines throughout the core areas. There is a water hole at every 5km, which is refilled and ph levels are checked every 15 days via litmus paper test. Since the rainfall has decreased in 2018 the water level has plunged to extremely low which increases the emergency of the entire water situation. The water holes are accompanied with *machan*s for the tourists, forest guards, wildlife researchers who fondly keep eye on water sources to catch any glimpse of rare species.

The water availability is the paramount condition for any human or animal survival. Irrespective of the where it lies on the food chain, the need of water is indispensable for each life form. The brightest chance of witnessing an animal is near a water source. So the trap cameras are installed and work 24x7 to capture each and every moment and movement around the sources. One distinct feature after animal devours the prey and comes for quenching the thirst is the '*Chaatan*', the salty rock, which aids digestion and is found commonly in most utilized water source.

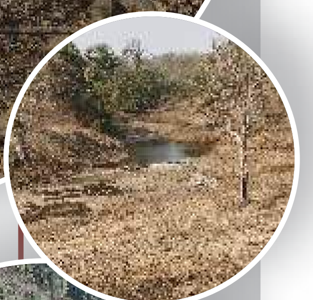

A forester, Dhananjay Patkar, who has been in service since 1999, has treated and served the forest as his home and being a wildlife enthusiast brings to light the fact that animal intervention in nearby villages has reduced drastically since the work towards the water conservation and storage structures has gone up. The animals enjoy the availability in their vicinity, thus increasing the tourist spots for revenue generation. The more the animals visiting a particular water hole, the higher the demand of tourist to visit and stay in the core. Moreover, this has foiled the prey game of poachers and hunters. When there is water available at every 5 km, animals do not have to roam far off and get trapped in the hunters' game. This has significantly reduced the chances of animal deaths by poaching in the tiger reserve.

The Narnala fort near Shahnoor village is again a main center of attraction for the visitors in Melghat Tiger Reserve. There is an 8-km network of pipelines which operates through siphon system that gathers water from '*Shakkar Talav*' in the fort premises. The fort has its own water harvesting system and the water gets collected in the *Shakkar Talav* that fulfils the needs of entire region. In the year 2005-06, the water from this tank was brought down to water holes all around the region. India is a country of belief, religion and superstition and Melghat Tiger reserve has not been left untouched by the charisma of magic that rules over the country. *Shakkar talav* is believed to have magical medicinal properties that can cure a dog bite and illness caused due to it. With a mosque nearby, the blind believers come running to the place whenever there is an emergence of a dog bite patient. This throws one into the realm of Magic Realism proposed by famous journalist writer Gabriel Garcia Marquez where there is the infusion of fantastic, mythical, tradition with the reality that brews in the society. A forest officer, Ram Lamvainde doesn't believe in the magical powers that are wombed in the tank, but doesn't deny the belief that it does cure the dog bite victims. Mahadev Rathod, the local villager, is a firm believer, though he could not guess the reason for the curing property.

The bandhara or baandh or small dam is a structure that is built to stop water from flowing away in the jungle. The bandhara holds the water, stores it, even nestles the fish and toads and snakes. The rain water forges their natural pathway through the forest. Along these paths the artificial cemented bandharas are made to regulate and harness the maximum utility of water.

The Vadar Bandhara in Dhargad region magnifies the beauty of the spot to another level. The water flowing through the steps, the roots of the trees clutching the every last fertile soil, birds chirping, deer calls and the symphony of flowing water in the canopy of huge banyans and Sagwans, the percolating light that seeps through the trees can transfer anyone to the ethereal world of abominable beauty. That's the facsimile expression of beauty that Vadar Bandhara holds. This latest structure was built around 2 months ago with minimum investment of Rs.4000 to Rs.5000 with the maximum protection provided to the animals. The forest guards regularly patrol the area to look after any disturbances and have even recorded pugmarks in the nearby region of bandhara. RFO Sunil Wakode informs that there are total 90 bandharas in Dhargad region alone. Bori has 70-80, Gullarghat has 75 and 4-5 bandharas can be built in one day. There is a target of building 200 bandharas in Harisal region alone.

The old method of holding the water was through Gabbiyan, the structure comprising the rocks and sand tied together to halt the flow of water. Though it was successful, but eventually such structure started trapping small fish and could not prevent soil erosion in the area. Using cement straight Bandhara the problem of soil flushing got solved as well as the durability of structure marked its advantages over other methods. Another famous style of bandhara that can be seen in Gullarghat is the circular bandhara.

The prior requirement to erect this structure is to have a bridge over the nala or water stream. Circular bandhara reduces the water pressure which otherwise remains high in straight structure. The cylindrical water holding structure is made along the bridge that stores the water. It is made to release only when the pressure is high. The motive to keep water stay at a place is to let it seep into the soil and increase the water table level. As said in Marathi “Paani aadva paani jirva”, the forest office in Gullarghat follows this slogan to manage the water. 'Jal sandharan, mrid sandharan', the forest officer explains why water percolation is good for the soil. Gullarghat is a natural source of water in the Melghat core region. This area has various water birds and active aquatic life. This dam here gets filled in the monsoon period and remains the primary source of water for the next year. The renovation work to increase the depth of the dam goes from time to time.

Harbouring tigers, endangered species, hundreds of other wild animals, this reserve suffers a great shortage of water in summer period. The problem of forest fires makes the condition perilous. The ease and availability of many resources lead to increase in animal sightings and population. The full-fledged network of water system in the Melghat region will successfully help in increasing tiger habitat. The use of solar power to run the system is the revolution that every tiger reserve should learn from the management of this reserve.

NARNALA: A LOST HERITAGE

Charan Preet Singh

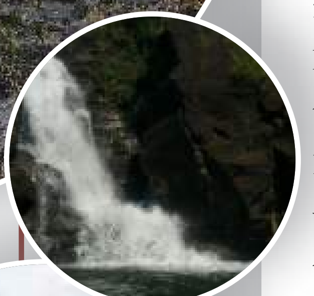

An Overview:

Narnala Fort, also known as Shahnur Fort, rests tall and unaccompanied on the hill of Satpura mountain range. It is among the top places to visit, while exploring Melghat in the Vidarbha region of Maharashtra. This magnanimous fort stands as a testimony to two great ruling dynasties of their time, the Rajputs and the Mughals, and tells us about their history and architecture. This massive fort is composed of three smaller forts- Jaffrabad, Narnala and Teliagarh. Forts inside a fortress sounds baby inside a mother's womb. An exquisite sample of historical architecture. This fortress has been re-built several times by the ruling dynasties according to their convenience, safety and comfort.

A brief history:

The exact date of the construction of this fortress can't be determined with absolute certainty. According to historians, it is named after the Rajput ruler Narnal Singh and the fort was built by the Gonds in the 10th century. The fort has a 'Dargah' of a Muslim saint Bagh Sawar Ali. According to legends, many white tigers used to roam with the saint at that time. Mohammad Ghazni rebuilt this fort because of its strategically important location. One of the most important factors which attracted rulers of various kingdom was its height and it seemed to be impregnable. It was also a Sarkar Subah Berar during the medieval period, an important seat of the administration to look after the entire area. There is a small lake inside the fort, and according to locals it has healing properties which can cure rabies and prolonged illness and this all with the blessings of the saint. The fort was taken over by the Mughals and remained under their control, until British took over. Aurangzeb's great grandson was also born in this fort. Presently, this area is under jurisdiction of Melghat Tiger Reserve.

How to reach Narnala?

There are two ways to reach Narnala Fort, one by railways and the other by bus. Akola Railway Station is the closest railway station to the Narnala Fort and is well connected to all the major cities of the state. It is about 70kms from the spot and takes about 1 hour to reach the fort. Another, is via bus, the nearest bus station is Akot which is around 27 kms from the spot. One can board any State Transport Bus to Akot and from there they can hire a cab to reach the spot. State government has set up accommodation facilities at Shahnoor and one can rent a room and stay at Shahnoor rest house.

Reality Check:

This fortress holds an entire era which we can't let vanish. Once a magnificent palace, it is now a ruin. Here, I am not blaming anyone or any department but there are few questions which became the reason of my restless and sleepless nights. Being a history student, I love exploring historical. There was a heritage site board declaring it as a protected monument by Archaeological Survey of India (ASI). Is that enough, just putting a board and job is done? Apart from the forest guides there is no one from the ASI to inform the tourists about the place. People come just because they are told this is also a tourist spot, nothing else. Why can't we make it a place which generates curiosity? Of late the administration of Melghat Tiger Reserve has started to impose penalties on miscreants who damage the monument or should I say that they damage history of our country. The condition of various structures is deteriorating day by day and they are falling from their places. Some serious steps are required by ASI and forest department as well to protect the heritage. Rather than spending money on excavations why can't ASI use the revenue to take care of already existing monuments?

Suggestions:

1. Tour guides and guards must be recruited and they should be deputed at right spots in the fort. This will generate employment as well.
2. Being under Melghat Tiger Reserve, officials of the project must also help ASI to take care of the fort as they are very well aware of the area.
3. A yearly maintenance must be done.
4. Tourist must know what this place actually holds, not just as a spot to visit.

Narnala's Nature

Shaswata Kundu Chaudhuri

The wind bristled through the tall yellow grass, whispering the tune of dread. Inside the heartland of Melghat Tiger Reserve, this was no place for humans. Not anymore. Looking at the sloping undulations of endless vegetation from a small fort within the Narnala Fortress, one could not help but wonder if a tiger lay hidden somewhere, waiting patiently for fresh blood.

One of the few remaining vestiges of the erstwhile grand fortress, the humongous archways spoke of power and strength. Miles and miles can be seen all around from the top of the towers, providing a vantage point against oncoming enemies. Thick walls, small nooks at the sides and over the stone staircase allowed defense and attack through careful design. The architecture speaks nostalgically of Muslim rulers and their efforts in remodeling the forts in their fashion.

Travelling quite some distance, one reaches the main palace area, of which nothing remains. Broken string of rocks and half erect walls hints at the outline, but it is not enough to jog imagination.

At the far end of the hill, commanding a menacing view of everything under the sun lies *Nau Gaz Toph*. Nicknamed 'Mother of all Canons', this 9-yard or 27-feet long beast was created for a single purpose – complete decimation of any trouble maker who chose to lurk within shooting range.

Accessorized with fountains, the open spaces in front of Darbaar Hall or Ambar Hall – the main seat of power – gives the impression that court was held in session where the people sat outside while the king addressed them from inside. The hall itself radiated majesty and dominance, with high ceilings and three doorways.

Just a few steps away is the six-arched Aurangzeb's Mosque, convenient for the king to honour the divine right before or after duty. Though in dilapidated condition, the grandeur of the monuments did not dim in the soft evening light. Instead, it brought alive the imagination of how life used to be conducted there.

A turn away lies *Shakkar Talao*, the beautiful child of a rain water conservation endeavour. Tranquility emanated from its crystal clear body, quietly reflecting the peaceful setting in which it dwelled. Pink flower petals floated without a sound at one end of the rock bounded pond, while the sun went home at the opposite end, at the backdrop of a reddish-pink spectrum sky.

The aura was abuzz with unhurried life. One could close one's eyes and imagine people lazing under trees or romancing by the pond or settling disputes in front of the darbaar and uniting in communal prayer.

Today the fort is being taken back by the forests and nature. Narnala's human imprints are reducing with each passing sunset. In other places human is usurping the nature but in Narnala it's the nature which is reclaiming its rightful inheritance.

NARNALA: HISTORY IN WILD

 # Rashmi Mishra

Narnala: History in Wild

At a height of 973m in the heart of Melghat valley lies Narnala Fort, a splendid citadel of grand courts, mosques, lakes that sees no rival nearby. A wild edifice of great historical and architectural interest, the complex comprises of three small forts, Jaffrabad in the north east, Narnala in the centre and Teliagarh in south west. The imposing 9m high protection walls punctuated by 4 main gates- The Delhi Darwaza, Sirpur Darwaza, Akot Darwaza, Shahnur Darwaza, and numerous bastions, present priceless examples of architectural craftsmanship.

The doorway of the main fort is richly carved with verses cut in bold Persian letters. Adorned by beautiful 'Ashtakamal' structures, the ceiling and walls elicit a sense of former grandeur. Dilapidated narrow steps lead to terrace where one can catch a spectacular view of entire valley. The fort houses several magnificent edifices, some unfortunately ravaged by time and negligence of administration. What was once a locus of sway and valor is now just a harbor for insects, birds, reptiles and mammals.

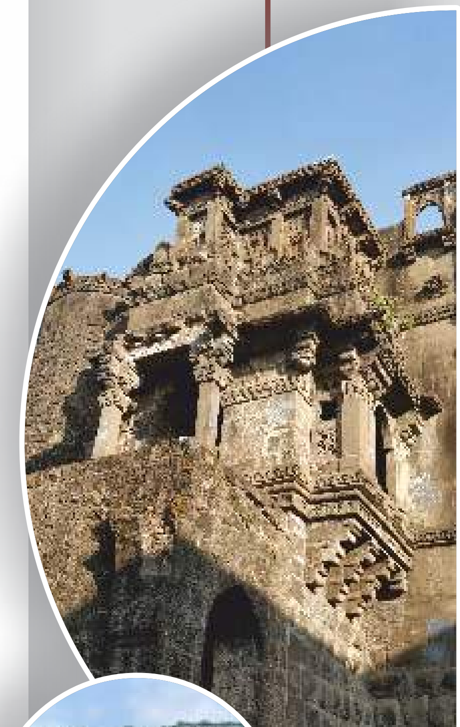

Shakkar Talao

Situated in the middle of entire fort complex, with trees planted nearby, the tank is considered sacred by locals. The water is said to have had healing properties for the patients suffering from mad dog bite. Validation of this belief couldn't be found but the place definitely promises an aesthetic view of a dazzling sunset soaked in tranquility.

Aurangzeb Mosque

Named after the Mughal Ruler Aurangzeb, the mosque has one of its kind 6 arch layout. The verses of the Holy Quran are beautifully carved on some of its walls. Folks believe that Aurangzeb's great grandson was born near this mosque.

Darbar Hall

Although fairly rundown now, the Darbar Hall was once a paramount capital of power as it seems from its remnant embellishments. The forecourt of the hall still retains tumbledown fountains and seats. Venturing further inside the hall, one can get a glimpse of magnanimity through floral motifs on walls and highly arched ceilings. To the west of the hall are the battered ruins of an observatory building having an intricate architecture. The walls of this building houses several compartments, one leading to another in a convoluted sequence. Each outer compartment has a 3-feet gate, which keeps on reducing as one goes into inner compartments. The complex structure gives an idea of this building being the seat of military activities where all the artillery could have been kept. However, today the sole owners of this edifice are the bats. Sunlight just illuminates the outer cells making the inner ones favorable for their existence.

Nau Gaz top

Most striking display in the territory is the massive and classy nine yard cannon aka *nau gaz top* sitting at the edge of a cliff. In spite of being placed in open air, *Nau gaz top* still stands sturdy presenting an idea of its stalwartness. It was during Aurangzeb's reign, nine yard cannon was taken up the hill at night through Southwest and placed here. However, it was never used in any battle.The existence of such gargantuan archaeological ruins at such a great height is an example of the kind of endeavor people had centuries ago. One can imagine the extent of efforts put in constructing this citadel in the heart of impervious forests of Melghat. The dwellings of kings and queens, the scientifically laid water harvesting systems, beautiful lakes and mosques are now the habitat of the whopping flora and fauna. The kings described in history books may not be present now to look after their decaying kingdom but the hero of Melghat- Tiger, regularly visits this timeworn fort.

CARVING OPPORTUNITIES AND KNITTING EMPLOYMENT IN CHAURAKUND

 # Arunima Sharma

The uneven, rugged and rustic roads of Chaurakund might fairly describe the hardships of young generation struggling to find the apt employment opportunities. But through these roads, a small two-room cement structure of Wildlife Research and Conservation Society has proven a beacon of hope and prospects. Inside, two young boys and a middle age man carving the bamboo, adjusted their positions and started with the work again. A bamboo chair and table set lies in the second room along with their clothes, their single mattress and lives.

With an aim of Integrated Habitat Conservation and Eco-development in Vidarbha Tiger landscape, Wildlife Research and Conservation Society, Pune, along with Maharashtra Forest Department, has initiated skill development programme in 10 villages for the population in 20 villages in Melghat area. The bamboo training centre and handicrafts skill development are two initiatives taken up in Chaurakund village in the month of September, 2018. In a short span of 40 days, the professional training is provided to interested villagers from the neighbouring places as well.

Nikhil Vilas Jambhale, a representative of WRCS, shares that the main focus being 'tiger conservation', training for bamboo stand, chairs and furniture would dissuade the folks from turning to jungles for wood and hunting. 'We produce and market through all around the country,' Vilas says, informs about their latest order of 1000 pieces of pen stand by Bamboo India, Pune.

Promod Nankedapur, a 19-year-old aspiring for stable future, happily showcases his work with high hopes of getting better wages in future if his work improves. Out of 12 who indulged in the center some live in village, others went back to their homes. There they receive the bamboos at their houses so that they can work in premises of their family.

Motilal Babulal Ghatke, while sawing the bamboo, tells, 'yeh kaam mein agar achi machine mile to zaroor karenge aage tak. Kaam mein acha rozin Nahi milta fir bhi koshish kar rahe hai. Umeed hai aage acha rozin mil sake.' Even if there is shortage of machines, their spirits, however, have not suffered even a pinch. The bamboo used in the process comes from Assam and Amravati, thereby forming a network of employment in each corner of the country.

The quest of livelihood also remains a challenge for the females who are often constrained in the rural patriarchal boundaries of their houses. To empower them, handicraft skill development programme is a positive initiative by WRCS. The finely cut tiger pendants, jewellery, fridge magnet, bracelets, village owlet badges were some items that are dispersed all around the country. 'Ab ladkio ko dusre gaon nahi jana padta kaam krne ke liye,' a delighted 22-year-old lady of Chaurakund village tells about how she earns twenty five rupees from creations. Unlike the human-animal confrontation, the employment generating system works on human and nature collaboration where inspiration effluxes from reserve of Melghat with the artistic dab of young population of the village.

Bio-diversity at Melghat

\# Navneel Maji

Forest Owlet

Dhargad Range Forest Officer Sunil Wakode says that there are three to four varieties of Owlets in Melghat. The rare Forest Owlet or Ranpingla found in Melghat is mainly seen in this region. Foreigners visit this place to have a sight of this rare species.
Nikhil Vilas Jambhale, a researcher at Chaurakund in Melghat, who has been researching on Forest Owlets for past one year, enlightened that the species is found mainly on teak trees and lives on the nests of other birds, e.g., woodpecker. Forest Owlets had become reportedly extinct for about a century until they were rediscovered here. Lately, it has been again found in certain regions like Melghat. Other places where it is found are Nashik in Maharashtra and in a few places in Gujarat. They are also known as Silent Killers because they prey very stealthily at night.

Flying Squirrels

At Semadoh, a Forest Training Squad member informed that the Flying Squirrels are found deep in the forest. They are generally found in the evening time and not at all in the morning, which is kind of unique.

Features of Melghat

Common tree found here is Teak. The seeds of Charoli tree are used in Rabdi. Moha flowers are used for making sweet-drinks, fruits from Siddu tree are eaten by tribals. Forest Rangers focus on 'animal alarm calls' in order to sight tigers. The first calling is observed of the monkeys, followed by those of sambar deer. Melghat is also home to several varieties of snakes: common krait, cobra, russell's viper. There are lots of gaurs in Semadoh region and often come in encounter with the humans.

Threats

Sunil Wakode also brought to notice that cattle grazing has been a serious issue to the biodiversity and sees rehabilitation as a positive step to stop it. Illegal woodcutting is another issue which remains a threat near the villages. The reserve needs more of a systematic approach in order to save the conserved species. Talking to most people it was found that there haven't been many cases of poaching in the Melghat Region.

According to Nikhil Jambhale, there are two important things that the reserve needs: one, there is not enough tourism. For the size of the reserve that is, the amount of tourism is very disproportionate. Secondly, there are electricity issues at several places, which can only be solved by putting more solar panels.
To the issue of rehabilitation of the villagers and the compensation given for the same, he regretted whatever money was given, people wasted it. And, they are not ready to understand the entire issue. Sunil, a tractor rider from Amona village, said that the number of animal sightings has increased due to rehabilitation.

Importance

Tigers are critical species in that aspect, said Jambhale, because it is an umbrella species and its protection secures several other species.

Reviving homes of unspoken beings

Arunima Sharma

What would the world be, once bereft
Of wet and of wilderness? Let them be left,
O let them be left, wilderness and wet,
Long live the weeds and the wilderness yet

Though the poem 'Inversnaid' was written in 1881 by George Manly Hopkins, but the clarion call is much ahead of its time. The nascence by human race has cost dearly to the flora and fauna that thrives the food chain, thus causing imbalance in our ecosystem. The indispensable role of carnivores controlling the population of other species is undeniable. Since each living creature has basic needs, preserving and allotting a niche must be given way over all other intruding activities by human race.

The gleaming beauty of Melghat in summer covers the landscape with molten gold hues. In the realm of golden meadows the king of the jungle, the burning striped god, the Tiger, royally roams in its territory, hunts and reproduces. Melghat Tiger Reserve only has about 50-60 royal presences thereby making their protection and conservation the supreme aim of forest department.

Melghat Tiger Reserve is not only home to tigers, boars, sambhars, Indian gaur, etc. but also fosters many villages, tribes in its cradle. But constant human intervention often lead to internecine quarrels between humans and animals. The fields become the grazing ground for innocent animals who destroy the hard work and toils of the farmers. To reduce the infiltration and disturbance between these two sides of the same coin: the humans and the animals, rehabilitation of one species becomes necessary. Thus in 2003, Bori became the first village to get rehabilitated. The enormous opportunities outside the grasslands, education and health facilities with prospects of education and another path to carry out their lives, the villagers gave their consent to build their homes outside the core region of Melghat. Currently the ground situation is a face of a successful conversion of village land into meadows of Marvel, Motitura, Khusri. Long grass has become the feed of herbivores and hiding spot for the tigers, the game is thus on the area. 'The tiger sightings have increased in the Bori area imputing the fact that tigers have adapted the previously human occupied grounds,' informs S. M. More, a forest employee, who resides with his family in the protection camp.

Forest Department does take into account the value of land and the shift in life which happens due to rehabilitation. As a result, the villagers are given options to take up

rehabilitation packages of their choice. One brings the option to receive ten lakh rupees for each person above 18 years of age plus four times the value of any immovable property like land, etc., the second to get the equal amount of land which was owned by them inside the core region.

Korku and Gawli tribes were the main inhabitants of this village who got relocated in the area of their interest outside the core. Kelpani, the recently rehabilitated village (in 2013-14), had people from 3 castes : Vanjari, who were resettled in Dahikhed near Akot, Korku, who chose to be in Akot and Malkapur Bhil and Rahati, who went to their families in Madhya Pradesh.

The significant part of rehabilitation is to make villagers understand the importance and need for drawing the boundaries. The forest officers take this beacon of responsibility on their shoulders. After the consent is given some amount of money is transferred to the bank accounts of the people. All transportation cost, house construction and other facilities are looked upon by the forest department.

The over population of human species has canvassed the space for the other huge creatures in the area. The success of taking out human presence from the forest has benefitted village dwellers the most. No one could deny that better medical facilities and education became accessible after the villages were resettled. Devidas Thakre, a forest labourer in Gullarghat area, remembers the absence of electricity, ration cards and animals destroying their crops to present condition of their peaceful lives in Popatkheda. The conflict to choose land or money is independent of forest official coaxing but the decision of villager as it is.

A rehabilitation becomes successful only when animal regain their space, venture in freedom and their home stays free from uninvited presence.

Rehabilitation In Melghat

Prince Kumar Verma

Rehabilitation is basically a process in which a village from the core area of the forest is shifted to the residential region of any town or city. Fourteen villages have been rehabilitated from Melghat core zone to date.

Basically there are many reasons to rehabilitate a village to residential area. People have been living in the forest for many years and they are not able to fulfill their basic necessities like providing schooling for their children, medicare for their family, etc. They are not able to provide their children higher education. Painful it is to shift, but good for their future, and their upcoming generation too can live safely.

If there is distance between wild animals and human beings, animals will also feel safe. Rehabilitation overcomes the struggle between animals and humans.

First of all the forest officer talks to the villagers to convince them to rehabilitate. "Before starting the procedure, we take any written proof to the majority of the people," said Sunil Wakode, Range Forest Officer. Majority is mandatory to select any village for rehabilitation. The village is not announced for rehabilitation until the last person of the village agrees to be rehabilitated. "We ask their preferences of the place to settle down, then we decide the place," said Wakode. There are two types of packages to provide for the rehabilitated people. In the first type, if a person has not any agricultural field and he/she is 18 or above 18 then they are provided 10 lakh rupees per person.

By taking the money they can go anywhere to settle down. In the second type, if a person has agricultural field and he /she is 18 or above 18 then they are provided 5 lakh rupees with a plot of same measurement as the field. The whole amount is given in installments. In the first installment, they are given Rs. 1 lakh and then in the second installment they are given Rs. 2 lakh so that they can get their houses built. The last installment is of Rs. 5 lakh which is given through a fixed deposit in their bank account so that they can get the interest and run their livelihood. The whole process of rehabilitation takes 6 to 7 months.

The forest department arranges the basic necessities like hospital, school, etc. for the rehabilitators. After the rehabilitation process, in case of any problem, the rehabilitated people can complain to DCF (Deputy Conservator of Forests). Mrs. T. Beula is the new DCF of Dhargad region.

Bori is the first rehabilitated village where Korku tribals were in majority. This village has been rehabilitated long ago near Akot, Amravati. The main source for their livelihood was agriculture. Kelpani got rehabilitated in 2013-2014 where the Banjara, Korku, and Rahati tribals were in majority. Most of the Rahati tribals settled in their native Madhya Pradesh while Korkus and Banjaras settled in Khedagaon, Malkapur, Akot (Amravati). Rahati and Korku tribals didn't demand for particular land but Banjara tribals asked for particular land, said S. N. More.

The outcome of rehabilitation is quite positive. People are living their life freely and safely in the city or town area. Some people settled in other regions while some settled with their relatives. There has been huge changes in the people's lives. Now the children of the people are able to attend schools. They are being profited by all the government schemes like Beti Bachao Beti Padhao, Jan Dhan Yojana, etc.

(The write-up is based on an interview with Sunil Wakode, R.F.O. (MTR)

Biodiversity - Trees

Asmita Raj Yadav

Teak Trees

Regarded as an epitome among Indian timbers, teak trees (*Tectona grandis*) are dominant in Melghat forest. It's a deciduous tree with clean, cylindrical trunk usually broad at the bottom, expanded crown with hard, rough and wide leaves. Apart from being utilized by forest owlet and woodpecker for nest building, government uses its wood for commercial purposes as it is valued for quality, strength and resistance too. Teak has natural tendency to repel termites. Associates of teak differ depending upon the height, slopes and other geographical features of the forest and some of them found are *Madhica indica* (moha) and *Dendrocalamus strictus* (bamboo).

Mahua Tree (*Madhuca longifolia*)

Semi-evergreen tree praised for nutritive flowers and huge canopy. Flowers adhered are small as well as scented in clusters at the end of the branch. Considered as boon and holy by many conservators.

Other plants in Melghat

The flora world in Melghat tiger reserve is very abundant of medicinal qualities. Salai guggal (*Boswellia sereta*) is an antibacterial and antifungal plant which is used in treating rheumatoid arthritis, oateoarthritis, asthama, respiratory problems etc. Amla (*Phyllanthus emblica*), timber plants like Tiwar, *Pterocarpus marsupium* (Bija), *Salmalia malabacrium* (semal), *Hardina cordifolia* (haldu), *Mitragyna parvifolia* (kadam) are also found. *Helictrous isora*, known as Indian screw tree (a shrub of height 8 metres), is used to cure dysentery, scabies, diarrohea, stomach ache. Its bark is sometimes used to make ropes and clothes. Tendu (patta is used in making bidi), Khair, Bor, Mango Jamun, Apta, *Terminalaria bilarica* (behada), kulu etc. are majorly found throughout the forest area. Near water patches, Arjuna prevails the most; Dhaula, Sajad, Karanj are seen in Dhargad village.

HUMANS OF MELGHAT

 # Niharika Singh

Humans working in Melghat Tiger Reserve include Forest labourers, Forest guards, Forest inspectors, rehabilitated farmers, and their immediate families like husband, wife and children. They are sheer example of perseverance and patience. Living with wildlife, in the very core of tigers, leopards, gaurs, rare Forest owlets and all other types of flora and fauna make them special and superior.

A very renowned NGO called Paani foundation, working with water conservation and supplies for wildlife animals, construction of *bandharas,* is one of the major means by the side of the government to make sure that there won't be any conflict between animals and neighboring villages for water at least.

Bharti Joshi, a forest guard, informed that network used to be one of the major issues while living in the forest. They needed to travel to Dhargad to get connected, but now for past 6 months after the wi-fi connection, it's slightly easy to connect back to their families and friends. She also said that being a forest guard was her choice, she loves being with them.

Yasam Mori, also a forest guard, detailed that they have to patrol minimum 30kms a week and they have to be there for the forest for 24 hours. Their patrolling is monitored through inbuilt GPS chips. She said she never noticed any hunters or poachers for tigers in the areas as the villages are already rehabilitated.

Devidas Thakare never left his village even after the rehabilitation because he started working there as forest labourer. When he was a normal villager, he used to grow many grains like gram, cotton, bajra, urid etc. which is now replaced by wild grass and wilderness.

So the life in a tiger reserve is lived with a tiger heart, a tiger soul and a tiger mind.

Melghat

Narnala Fort in Magical Melghat

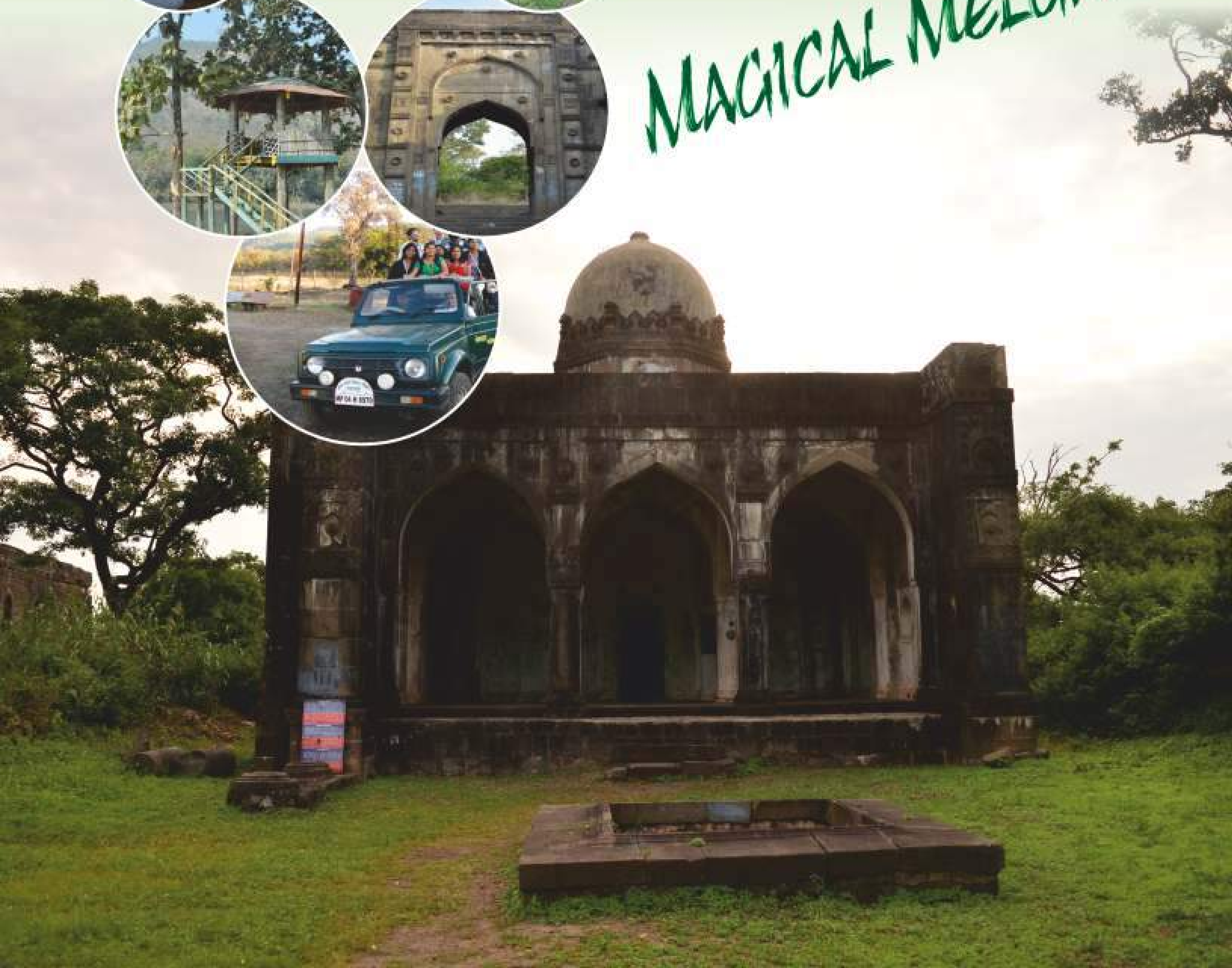

हरिसाल

नागपूर-इंदोर महामार्गावरील धारणी तालुक्यातील 'हरिसाल' गाव. भारतातील पहिले 'डिजिटल व्हिलेज' म्हणून देखील या गावाचा लौकिक आहे. मेळघाटातील आदिवासीबहुल हे गाव 'डिजिटल व्हिलेज' च्या दृष्टीने वाटचाल करणे म्हणजे प्रशंसनीयच आणि मग मेळघाटातील डोंगर-दऱ्या, जंगले-वने यामध्ये 'डिजिटल व्हिलेज' चा गंध येणे म्हणजे 'कोळसाच्या खाणीत हिराचं सापडणे'. मेळघाटातील इतर वनपरिक्षेत्रापैकी हरिसाल हे सुद्धा एक आहे. डिजिटल व्हिलेज, जंगल सफारी व पर्यटन हे येथील आकर्शणाचे केंद्र. पर्यटकांच्या आवडीनुसार निवासाची सोय, सांस्कृतिक दर्शन, जंगल सफारी, बोटिंग यामुळे पर्यटकांची 'हरिसाल' ला सतत गर्दी दिसून येते.

हरिसाल गावामध्ये गवळी व कोरकू जमातीचे लोक राहतात. शेती, पशुपालन, दुग्धव्यवसाय आधारित उद्योगाच्या माध्यमातून हरिसालचे जीवनचक्र चालते. गावामध्ये येणाऱ्या प्रत्येक पर्यटकांच्या निवासाची तसेच भोजनाची व्यवस्था गावकरीच करित असतात. गावातील आदिवासी युवक निसर्ग मार्गदर्शक म्हणून येणारे पर्यटकांना जंगल, वन्यजीव व आदिवासी जीवनाबाबत माहिती देतात व त्यातून त्यांना रोजगार पण उपलब्ध होतो, वनविभागाला गावकऱ्यांची सतत मदत होत असते. हरिसाल मधील 'निसर्ग निर्वाचन केंद्राला' पर्यटकाने अवश्य भेट द्यावी. तिथे बांबु पासून बनविलेल्या विविध वस्तु मिळेल. तसेच निसर्ग निर्वाचन केंद्राच्या मागे वाहणारी 'सिपना नदी' प्रत्येक पर्यटकाला आपलेसे करते, तर सिपना नदीतील बोटींग मुळे पर्यटक तिथे रममान होतो. मेळघाटमध्ये केवळ 'हरिसाल' येथेच बोटिंग पॉईंट असल्याने हे पर्यटन स्थळ आकर्शक ठरले आहे.

हरिसाल वनपरिक्षेत्रात येणारा बराचसा भाग सपाट असल्याने वन्यप्राण्यांच्या दर्शनाला वाव मिळतो. त्यामुळे दिवस सफारी व नाईट सफारी ची व्यवस्था केलेली आहे. सकाळी ६ ते ११, दुपारी ३ ते ५ व रात्री ७ ते ९ अशा सफारीच्या वेळा आहेत. सफारीमध्ये जिप्सी व गाईड्स पुरविल्या जातो. या जंगल सफारीचा आनंद घेण्यासाठी पर्यटक हरिसाल ला मुक्काम ठोकतात. आणि नाईट सफारीचा आनंद लुटतात. हरिसाल जंगल सफारीमध्ये वाघ, बिबट, गवा, अस्वल, सांबर, हरीण, नीलगाय आदि प्राणी निदर्शनास येतात. तसेच बांबुपासून बनविलेल्या विविध वस्तू तयार करण्याचे केंद्र पर्यटकांसाठी आकर्शक ठरते. जंगल सफारीचा आनंद जिप्सीने घेतला तर निसर्ग सौंदर्य डोळेभरून पाहणे शक्य होते. सफारीचा मार्ग कुठे पक्का तर कुठे कच्चा असल्याने सफारीमध्ये अधिकच रंगत येते.

त्याचप्रमाणे हरिसाल पर्यटन वारी काही विशेश गोष्टींसाठी प्रसिद्ध आहे. याठिकणी आदिवासी नृत्य सणा-सुदीच्या काळात केल्या जातात. येथील जवळपास १५-२० आदिवासी लोकांची टीम 'गादली नृत्य' व 'कोरकू नृत्य' सादर करित असतात. पर्यटकांचा थकवा घालविण्याऱ्या व मनोरंजनात्मक नृत्याची मेजवानी याठिकणी असल्याने पर्यटकांचा कल हरिसालकडे झुकलेला दिसतो. नृत्य करणाऱ्यांमध्ये लहान-मुलांपासून तर वयोवृद्ध माणसांपर्यतचा समावेश असतो. वनविभागाला या नृत्य कार्यक्रमाची मागणी केली तर ते सहज उपलब्ध होतात. तसेच याठिकाणी पर्यटकांच्या राहण्याची व्यवस्था पंचतारांकित हॉटेलमध्ये नसते, तर मेळघाटातील घरांना सुसंगत असे घरे (झोपड्या) तयार करून तिथे निवासाची व्यवस्था केली जाते. यामध्ये कोरकु हट, होम स्टे, गेस्ट हाऊस तसेच मचॅन स्टे (विशेष आकर्षण) यांचा समावेश आहे. आदिवासी लोकांच्या घरीच आपण राहत आहे, अशी भावना कोरकु हट मध्ये राहिल्यावर पर्यटकांच्या मनात येते. तर गावामध्ये ६ होम स्टे तयार करण्यात आले आहे. मातीचे घर, सडा-सारवणं, लाकडी फर्निचर, खिडक्या यांमुळे होम स्टेची मागणी जास्त आहे. तसेच शेतीमध्ये उभारलेल्या 'मचॅन स्टे' मध्ये राहयला पर्यटक उत्सुक असतो. शेतातील गार-थंड हवा, खुल्या आकाशातील चांदण्यांचा व चंद्रांचा प्रकाशात, जंगली प्राण्यांच्या आवाजात एक रात्र घालविली तर ते जीवनभर आठवणीत राहील. त्यामुळे हरिसाल पर्यटकांसाठी राहण्याची व्यवस्था आगळी-वेगळी असल्योन पर्यटक वाढलेले आहेत. गावातील नागरिकांनाच या सर्व गोश्टींचा कंत्राट दिला जात असल्याने काही स्थानिकांना देखील रोजगार देखील मिळाल असून आर्थिक हातभार होत असल्याचे होम स्टे चे मालक दिपक शनवारे यांनी सांगितले. तसेच कृषी क्षेत्रासंबधीची माहिती व प्रत्यक्षिके दाखविल्या जातात. त्याचप्रमाणे याठिकाणी पर्यटनासाठी काही स्थळे प्रस्तावित असल्याने पर्यटकांमध्ये पुन्हा वाढ होणार आहे. यामध्ये बटर फलॅय, सिपना नदीवर स्विमींग पूल, म्युझियम तसेच राहण्याच्या सुविधेत वाढ होणार आहे. जंगल सफारीपासून ते जेवणाची व राहण्याची व्यवस्था ऑनलाईन व ऑफलाईन होत असल्याने पर्यटकांना ते सोयीचे होते.

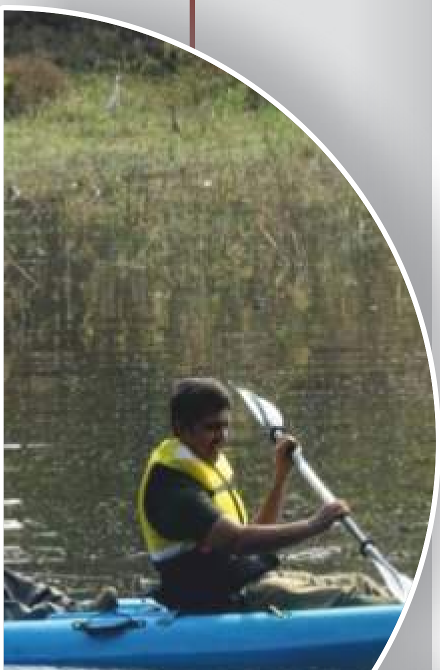

मेळघाटमधील हरिसाल गाव 'डिजिटल व्हिलेज' म्हणून लौकिक असल्याने तसेच जंगल सफारी सोबतच बोटिंग च्या आकर्षणाने पर्यटकांची धाव याठिकाणी असते. तसेच मेळघाटात पर्यटकांचे बंद असलेले मोबाईल हरिसाल मध्ये धावू लागते. या सर्व बाबी येथे असल्या तरी काही बाबतीत आणखी सुधारणा पर्यटकांना अपेक्षित आहेत. बंद पडलेले म्युझियम सुरू करण्याची मागणी पयर्टकांनी केलेली आहे. तसेच याठिकाणी सुट्टीच्या दिवशी गर्दी होते, त्यामुळे जंगल सफारीसाठी

जिप्सीची कमतरता भासते. परिणामी पर्यटकांचा वेळ खर्च होतो. त्यामूळे जिप्सीच्या संख्येत वाढ व्हावी. सोबत प्रशिक्षित गाईड देखील उपलब्ध व्हावा. हरिसाल मध्ये इतक्या मोठ्या प्रमाणात नैसर्गिक साधने, सोयी व निसर्गाचा सहवास लाभला असून देखील अपेक्षित प्रमाणात याठिकाणी पर्यटकांची गर्दी नसते. हरिसालच्या प्रचारर-प्रसारात हा विभाग कमी पडलेला दिसून येतो. म्हणून या दृश्टीने पावले उचलणे गरजेचे आहेत.

हरिसाल ला पोहोचण्याचा मार्ग :

अमरावती जिल्ह्यातील धारणी तालुक्यामध्ये हरिसाल आहे. येथे येण्याकरिता अमरावतीहुन बसेस ची सुविधा आहे. ट्रेन नी येण्याकरिता बडनेरा रेल्वेस्थानक हा पर्याय आहे, तर विमानाद्वारे नागपूर विमानतळाहून अमरावती ला पोहचावे लागेल. नागपूर - इंदोर महामार्गावर हरिसाल गाव आहे.

अमरावती : १२५ किमी
खंडवा : १०० किमी
नागपूर : २६७ किमी
इंदोर : २३२ किमी

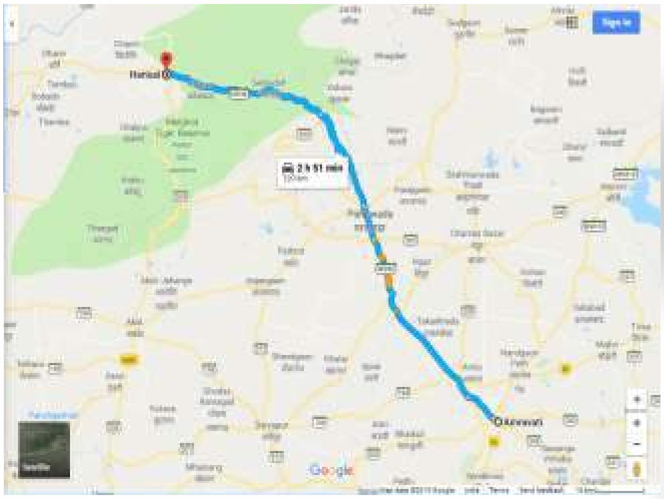

Harisal Mein Pani Pani...

Accommodation Facility

सेमाडोह

मेळघाटातील सर्वाधिक प्रसद्धि व पर्यटकांची पसंती असलेले ठिकाण म्हणजे सेमाडोह. सिपना नदीच्या कुशीत वसलेले सेमाडोह पर्यटकांना भुरळ घालते. मोठ-मोठ सागाच्या झाडांच्या सावलीमध्ये ऊन शोधण्याची मजा सेमाडोह मध्ये अनुभवयास येते. सहसा मेळघाटमध्ये चिखलदरा चे स्थळे बघितल्यावर पर्यटकांची पाऊले हळूच सेमाडोह कडे वळतात. वळणदार रस्ते, घाट, दऱ्या तसेच भूमितीतील प्रत्येक कोनातील रस्ते या चिखलदरा-सेमाडोह मार्गावर पाहवयास मिळते. सेमाडोह येथील जंगल सफारी व सिपना नदीच्या पुलावर घालविलेली रात्र पर्यटकांच्या जीवनातील एक पर्वणीच ठरते. सागांच्या वनातून आलेली नदी म्हणून या नदीचे नाव 'सिपना' असे पडले. मेळघाटच्या सौंदर्यात सिपना नदीने भर घातली आहे. अनेक दऱ्या, डोंगरातून आलेल्या या नदीचे विविध ठिकाणी धबधबे आहेत. धबधब्याचा आनंद घेण्यासाठी पावसाळ्यामध्ये पर्यटकांची गर्दी उसळते.

सेमाडोह वनपरिक्षेत्रातील जंगल सफारीचा काही भाग कोअर झोन तर काही भाग बफर झोन मध्ये येतो. सफारीमध्ये वाघ व अस्वल दोन प्राणी नेहमीच आकर्शणाचा केंद्रबिंदू असतात. सकाळी ६ ते ८ व सायंकाळी ६ ते ८ असा जंगल सफारीचा वेळ आहे. जिप्सीच्या तसेच पर्यटक स्वतःचे वाहनाने देखील जंगल सफारी करतात. पंरतू जिप्सीतून केलेल्या जंगल सफारीची मजा काही औरच ! सेमाडोह सफारीमध्ये वाघ, अस्वल, बिबट, गवा, निलगाय या प्राण्यांचे दर्शन अनेकांना झालेले आहे. आतापर्यंत १०० पैकी २० टक्के पर्यटकांना वाघाबाचे दर्शन या जंगल सफारीतून झालें असल्याची माहीती सेमाडोह संकुल अधिकारी मयूर बैलूमे यांनी दिली. तसेच मेळघाटातील एकुण उत्पन्नापैकी ६५ टक्के वाटा हा एकट्या सेमाडोह चा असल्याचे देखील सांगितले. म्हणजेच मेळघाट मध्ये सेमाडोहचे महत्त्व किती व कसे हे पटवून देण्याची गरज उरत नाही.

सेमाडोह संकुलामध्ये पर्यटकांसाठी निवासाची व जेवणाची व्यवस्था केलेली आहे. बुकींग व्यवस्था ऑनलाईन व ऑफलाईन अशा दोन्ही पद्धतीने करता येते. मयूर व कोकीळा हे दोन डॉमेट्री पर्यटकांच्या स्वागतासाठी सज्ज आहे. तर महागडे व व्हीआयपी निवासाची व्यवस्था देखील या संकुलात आहे. घुमट संकुल, '।' आकाराचे हाऊस, टेन्ट यामध्ये सुद्धा पर्यटक आरामदायी रात्र घालवू शकतो. त्याचप्रमाणे ५ किमी. अंतरावरील 'कोलकास' येथे हत्ती सफारी प्रसिद्ध आहेत. तिथे १९७२ साली इंदिरा गांधी यांनी मुक्काम केलेल्या विश्रामगृहामध्ये मुक्काम करण्याची पर्यटकांची इच्छा असते. सेमाडोह संकुल हे जंगल सफारी सारखेच निसर्गाच्या सानिध्यात असल्याने संकुलाचे वातावरणात पर्यटक रममान होतात. सेमाडोह जंगल सफारी २५-३० किमी एवढी आहे.

अडीच ते तीन तासाच्या कालावधीची असलेल्या जंगल सफारीतून पर्यटकांना निसर्गाचे सौंदर्य अनुभवता येते. जंगल सफारीसाठी ६-१० लोकांचा स्टाफ, २२ गाईड्स, १० जिप्सी व २३ सीटर बस इतकी यंत्रणा काम करित आहे. पर्यटकांचे समाधान हेच यांचे उदिश्ट्ये आहे.

सेमाडोह संकुलामध्ये विशेश आकर्शण म्हणजे साहसी खेळ (ADVENTURE GAME) वेगवेगळ्या वयोगटातील व्यक्तींसाठी वेगवेगळ्या साहसी खेळांची व्यवस्था याठिकाणी केलेली आहे. रोप-वे, टायर गेम, जम्पींग गेम इत्यादी खेळ आहेत. शाळेतील विद्यार्थ्यींनी या उपक्रमांचा अवश्य आनंद लुटावा. त्याचप्रमाणे ट्रेकिंग ची व्यवस्थाही सेमाडोह येथून केल्या जाते. गटा-गटाने ट्रेकिंग ची मजा आपण सेमाडोह येथून घेवू शकता. त्यासाठी काही नियम अटी पाळून अगोदर अधिकाऱ्यांची परवानगी अवश्य आहे. अशा या मेळघाटातील उपलब्ध असलेल्या नैसर्गिक साधनसंपदेच्या सान्निध्यात काही दिवस घालवून, आपल्या आयुश्यात आनंदाची शिदोरी बांधून आनंदायी असा जीवनप्रवास सर्वांनीच करावा.

सेमाडोह संकूल शनिवार, रविवार व इतर सुटीच्या दिवशी हाऊसफुल्ल असते. याठिकाणी देश-विदेशातील पर्यटक सुद्धा हजेरी लावतात. सर्वाधिक उत्पन्न मिळवून देण्याऱ्या सेमाडोह या पर्यटन स्थळी विदेशातील पर्यटक येतात, त्यावेळी त्यांना मार्गदर्शन करण्यासाठी इंग्रजी बोलणारे गाईड्स मिळत नाही. त्यामुळे भाशेची सुद्धा समस्या याठिकाणी दिसून येते. व याबाबत सकारातमे काम सुरू असल्याची माहिती स्थानिक वनअधिकारी यांनी दिली

सेमाडोह पोहोचण्याचा मार्ग : अमरावती जिल्ह्यातील चिखलदरा तालुक्यामध्ये सेमाडोह आहे. येथे येण्याकरिता अमरावतीहुन बसेस ची सुविधा आहे. ट्रेन नी येण्याकरिता बडनेरा रेल्वेस्थानक हा पर्याय आहे, तर विमानाद्वारे नागपूर विमानतळाहून अमरावती ला पोहचावे लागेल.

अमरावती - सेमाडोह : **९६** किमी

नागपूर - अमरावती : **२६७** किमी

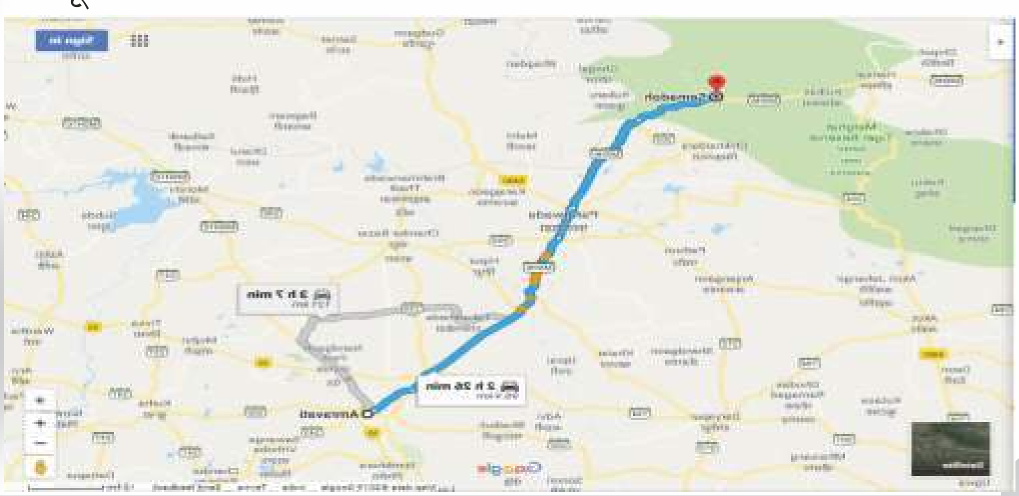

Magical Semadoh...

Newly Improved Accommodation Facilities

Test your skills @ Semadoh

कोलकास

हत्तीची सफारी , आहे का कधी केली..? नाही ना.. मग आता कसली वाट बघताय..? कोलकास येथे माफक दरामध्ये हत्ती सफारीची सुविधा वनविभागाने केलेली आहे. कोलकास हे मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पातील हत्ती सफारीसाठी आकर्षन असलेले ठिकाण आहे. कोलकास गाव चिखलदरा तालुक्यामधील असुन परतवाड्यापासून ५८ किमी अंतरावर आहे. कोलकास हे नाव येथील स्थानिक कोरकु लोक वाघाला कोलू, कुला म्हणत यावरून उदयास आले. कोलकास हे ठिकाण अप्पर कोलकास आणि लोवर कोलकास मध्ये विभागले आहे. कोलकास पर्यटनाच्या परिक्षेत्रामध्ये सिपना नदी असून यास निसर्गाने वेढलेले आहे.

येथे पर्यटकांसाठी हत्ती सफारी, हत्तीव्दारे अंघोळ आणि हत्तीला चारा देण्याची सुविधा उपलब्ध आहे. सुंदरमाला, चंपाकली, लक्ष्मी आणि जयश्री असे एकुण चार हत्ती आहेत. कोलकासचे आणखी एक खास वैशिश्टय म्हणजे येथे तत्कालीन प्रधानमंत्री इंदिरा गांधी १९७२ मध्ये ३ दिवस अप्पर कोलकासला मुक्कामी होत्या.

हत्ती सफारी सकाळी ६ वा पासून दुपारी १२ वा पर्यंत असते. सायंकाळी ४ वा पासून ६ वाजता पर्यंत असते. दुपारी १ वा ते २ वाजेपर्यंत हत्तीव्दारे अंघोळ करण्याची व्यवस्था आहे. हत्तीला चारा देण्याची वेळ सायंकाळी ६ वा ते ७ वा पर्यंत असते. जेव्हा आपण हत्ती सफारीसाठी बसतो तेव्हा आपल्या मुखामधून आपोआपच शब्द निघतात ओ मेरे साथी-चल मेरे हाथी... हत्तीवर बसल्यानंतर आपण राजेच झालो की काय अशा थाटातच आपण सफारी करायला लागतो. सफारी झाल्यानंतर हत्तीसोबत सेल्फी काढण्याचा मोह आपल्याला आवरतच नाही. तीस मिनीटे संपूच नये असे आपणास वाटत असते.

या अनोख्या हत्ती सफारीसाठी देश विदेशांमधुन पर्यटक मजा लूटण्याठी येत असतात. जर आपल्याला हत्ती दत्तक घ्यायचा असेल तर तशी सुविधा प्रशासनाने करून दिली आहे. येथे विविध पक्षी त्यात मुख्यतः तुरेवाला सर्पगरूडचा समावेश होतो, वन्यजीव बघायला मिळतात. पर्यटकांसाठी येथे उत्तम राहण्याची आणि भोजणाची तसेच वाय-फाय सुविधा उपलब्ध आहे. कोलकास हे पैसा वसूल करणारेच ठिकाण आहे. आतापर्यंत चित्रपटामध्येच हत्ती सफारी बघत आलोत आणि ती स्वप्नच स्वप्नच राहील असे वाटत असेल परंतु कोलकासला आल्यानंतर ती नक्कीच पूर्ण होणार..मग जाताय ना.. बॅग भरो निकल पडो...कोलकासला...

कोलकासला कसे जाणार... ?

महामार्गः नागपूर ते परतवाडा(२१० किमी). पर
महामार्गः नागपूर ते परतवाडा(२१० किमी). परतवाडा ते सेमाडोह(४५ किमी).
तवाडा ते सेमाडोह(४५ किमी).
सेमाडोह ते कोलकास(१३ किमी).

रेल्वे मार्गः मुंबई-नागपूर-कोलकाता मार्गाच्या रेल्वे गाड्या बडनेरा जंक्शन येथे थांबतात.
बडनेरा ते अमरावती(१० किमी)

हवाई मार्गः मुंबई, दिल्ली, कोलकास, बंगळूरू, रायपूर, इंदोर, पुणे येथील उडान-नागपूर विमानतळावर थांबतात.

Kolkas...

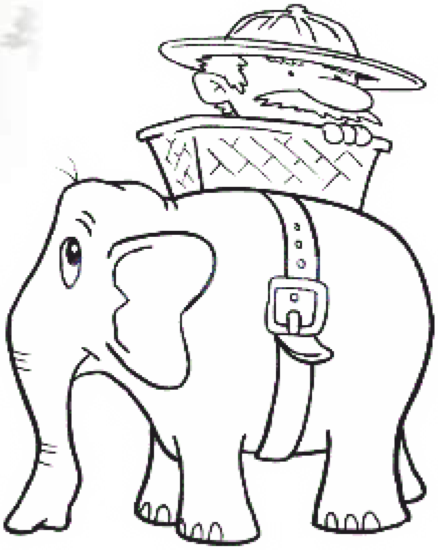

Hathi mere Sathi

Come to Kolkas - Melghat

*# Safari on Elephant @ 9 am to 12 noon
@ 4 pm to 6 pm } Rs. 800/- for 4 pax.*

*# Bathing Elephants @ 1 pm to 2 pm - Rs. 25/- for adults
& Rs. 10/- for children under 12.*

*# Feeding Elephants @ 6 pm to 7 pm - Rs. 25/- for adults
& Rs. 10/- for children under 12.*

शहानूर

शहानूर हे मेळघाटातील निसर्गाच्या कुशीत वसलेले छोटस गाव. सुंदर आणि स्वच्छ. अकोला जिल्ह्यातील आकोट तालुक्यामधील शहानूर. शहानूर येथूनच नरनाळा किल्ला आणि धारगड जंगल सफारीसाठी प्रवेशव्दार आहे. जंगल सफारीसाठी आलेल्या पर्यटकांसाठी राहण्याची तसेच भोजनाची सुविधा शहानूरलाच आहे. . सकाळी आणि दुपारी नरनाळा किल्ला व धारगड येथे पर्यटकांना जंगल सफारी केल्या जाते. रात्रीला शहानूर ते अमोना जंगल सफारीची व्यवस्था आहे.

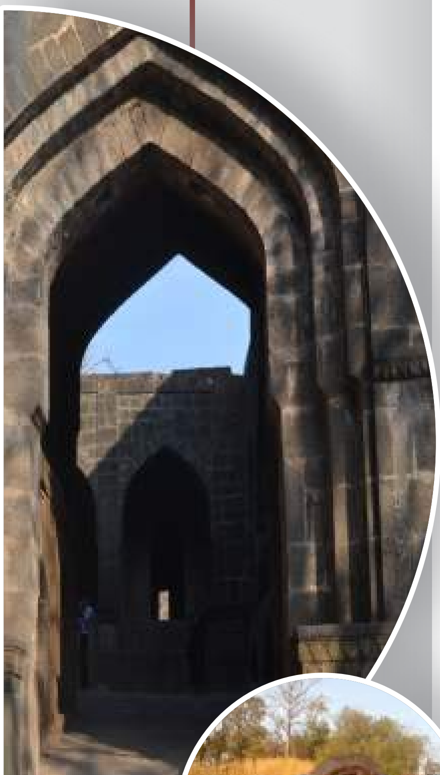

१) नरनाळा

मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पातील नरनाळा अभयारण्य हे पर्यटकांसाठी आकर्शणाचे पर्यटन ठिकाण. नरनाळा अभयारण्य आकोट वन्यजीव विभागामध्ये येतो. येणाऱ्या पर्यटकांना मॅजिकल मेळघाट या वेबसाइट वरून रूम आणि जंगल सफारीसाठी नोंद करता येते. येथे सकाळ, दुपार आणि रात्रीच्या जंगल सफारीची व्यवस्था केलेली आहे. नरनाळा अभायारण्याचे एकूण क्षेत्रफळ १२.३५ चौ. कि.मी. असुन हे अभयारण्य संरक्षित वनांतर्गत येते. दिनांक २ मे १९९७ ला नरनाळा अभयारण्य म्हणून घोशित करण्यात आले. १ मे १९९९ पासून सदर अभयारण्य आकोट वन्यजीव विभागाकडे हस्तांतरीत करण्यात आले. २७ डिसेंबर २००७ ला नरनाळा अभयारण्य, व्याघ्र अधिवासाचे क्षेत्र म्हणून घोशित करण्यात आले शहानूर येथे पर्यटकांसाठी जिप्सी आणि गाईड उपलब्ध असून येथील जिप्सी स्थानिक लोकांच्या आहेत. येथील स्थानिक लोक गाईड म्हणून काम करतात. यामुळे स्थानिक लोकांना रोजगार उपलब्ध झालेलं आहे. नरनाळा जंगल सफारीसाठी सकाळी ६ ते ८ या वेळेत आणि सायंकाळी ३ ते ५ या वेळेत प्रवेश मिळतो. जंगल सफारीवरून परतण्याची वेळ सकाळी १०.३० वा आणि सायंकाळी ६.३० वाजताची आहे.

नरनाळा अभयारण्यामध्ये प्रवेश करताच घनदाट जंगल आणि नागमोडी रस्ते सर्वांचे मन आपल्याकडे वळवून घेत असतात. जणूकाही त्यांच्या प्रेमातच आपण पडत असतो. येथील मुख्य आकर्शण नरनाळा किल्ला, नऊगजी तोफ, शक्कर तलाव, राणी महाल, अवलीया दर्गा हे आहेत. जस-जसे नरनाळा किल्ल्याकडे जात असतो तस-तसी आपली उत्सुकता वाढत असते. किल्ल्याकडे जात असतांना जंगलामध्ये जागोजागी वन्यजीवांसाठी पिण्याच्या पाण्याची व्यवस्था म्हणून पाणवठे तयार केलेले आहेत. याच ठिकाणी वन्यजीवांसाठी चाटणची व्यवस्था करण्यात आली आहे. नरनाळा किल्ला बघताच पर्यटकांना इतिहासाची जाणीव होत असते. हा किल्ला ऐतिहासिक असून समुद्रसपाटीपासून ९९० मी. उंचावर आहे. अकोला जिल्ह्यातील सर्वात ऊंच ठिकाण असल्याचे गौरव या किल्ल्याला लाभलेले आहे. इसवी १४२५ मध्ये फतेउल्ला इगादशहा याने महाकाली दरवाजा दुरूस्त केला. या महाकाली दरवाज्यावर पारसी भाशेमध्ये कोरीव काम केले आहे. या परिसरामध्ये एकूण ५० तलाव आहेत. किल्ल्यापासून पुढे गेल्यास संरक्षण कॅम्प येतो. संरक्षण कॅम्पव्दारे वन्यजीवांचे संरक्षण, वन्यजीवांना पाणीपुरवठा तसेच जंगलाचे संरक्षण आणि वणव्यापासून नियंत्रण केल्या जाते. संरक्षण कॅम्प येथे स्थानिक लोकांना प्रशिक्षण देऊन रोजगार दिल्या गेला आहे. संरक्षण कॅम्पच्या समोर गुल्लरघाट पाईंट आहे. या पाईंटवरून जुने गुल्लरघाट गाव नजरेस येते. या गावाचे पुनर्वसन झालेले आहे.

सर्वांत वरच्या टोकावरती नऊगजी तोफ आहे. या तोफेचे वैशिश्टय म्हणजे ती अश्ट धातूंपासून बनलेली आहे. या तोफेवर पारशी भाशेमध्ये कोरीव काम केले आहे. तोफेच्या समोरच चंदन खोरे आहे यामध्ये सागवन आणि चंदनाच्या झाडांची संख्या विपूल प्रमाणात आहे.

नरनाळा किल्ल्याच्या मध्यावस्थ शक्कर तलाव, अवलीया दर्गा, अंबार महाल आणि राणीचा महाल आहे. शक्कर तलावाबद्दल अशी आख्यायिका आहे की, कुत्रा चावल्यानंतर येथे अंघोळ केल्यास जखम दुरूस्त होत असते. बाजूला राणीचा महल असून येथे राणी राहत असे. एकंदर हा परिसर स्वर्गाचेच दर्शन देणारा आहे. माणसांच्या गर्दीमधून मनाला शांती लाभण्यासाठी त्यासोबतच आनंद निर्माण होण्यासाठी हे नरनाळा अभयारण्य म्हणजे अविस्मरणीयच. जेव्हा पर्यटक जंगल सफारीचा विचार करतो तेव्हा पर्यटकाच्या डोळ्यासमोर वाघाचे चित्र येत असते. सर्वात महत्वाचे म्हणजे पर्यटक हा वाघाचेच दर्शन घेण्यासाठीच जंगल सफारीसाठी येत असतो. नरनाळा अभयारण्यामध्येसुध्दा वाघाचे दर्शन पर्यटकांना झालेले आहे. या अभयारण्यामध्ये वाघ, बिबट, हरिण, सांबर, रान मांजर, ढोल, तडस, कोल्हा, अस्वल, चांदी अस्वल, खवल्या मांजर, रानडुक्कर, उडणारी खार, ससा विविध वन्यजीव बघण्यास मिळतात. येथे निळकंठ, खंडवा, चक्रवाक, काळा अवाक, तुरेवाला सर्प गरूड, वेडा राघु, राखी बल्गुणी पक्षी बघण्यास मिळतात. याठिकाणी नाग, मण्यार, अजगर, गवत्या, डुरक्या घोणस, कवडया सर्प, मांजऱ्या साप, चापडा, पाणदिवड, फुरसे, धामण असे विविध साप आढळतात. एक प्रकारे नरनाळा अभयारण्य जैवविविधतेचे दर्शन देणारे ठिकाणच आहे.

Jai Narnala... Shahanoor

Night Safari & Machan Stay, Great Adventure

चिखलदरा

विदर्भातील एकमेव वसलेलं नंदनवन म्हणजे चिखलदरा. विदर्भात चिखलदरा हे स्थान पर्यटनासाठी प्रसिद्ध आहे. सातपुडा पर्वत रांगेतील थंड हवेच्या ठीकाणासाठी तसेच तीथल्या नैसर्गिक विभन्नतेसाठी प्रसिद्ध आहे. पर्यटनाच्या दृष्टीकोनातून चिखलदऱ्याच्या परिक्षेत्रामध्ये अनेक आकर्षनीय आणि मनमोहक प्रसिद्ध ऐतिहासिक स्थळे आहेत. त्यापैकी नर्सरी गार्डन, प्रास्पेट पॉइंट, पंचबोल पॉइंट, देवी पॉइंट, भीमकूंड पॉइंट, वैराट पॉइंट, हरिकेन पॉइंट आदि स्थळे आपली निसर्गकिमया दाखवत पर्यटकांना आकर्षित करतात.

पर्यटकांचे दुसरे आकर्षण म्हणजे कोळी संग्राहलय. नुकतेच वनमंत्री सुधीर मुनगंटीवार यांच्या हस्ते कोळी संग्रहालयाचे उद्घाटन करण्यात आले. चिखलदऱ्यातील हेच कोळी संग्रहालय केंद्र भारतातील पहिले कोळी संग्रहालय म्हणून प्रसिद्ध आहे.

कोळी संशोधकांनी आपल्या अथक प्रयत्नाने अनेक नविन प्रजाती शोधून काढल्या, आणि त्यावर संशोधन करून शेती, वैद्यकीय क्षेत्र, रेशीम उद्योग, संरक्षण, संशोधन आदी क्षेत्रात त्यांचा उपयोग करून सार्वत्रिक विकास कसा साधता येईल यावर कोळी संशोधकांचा मोठा प्रयत्न सुरू आहे. याच अनुशंघाने पर्यटकांसाठी चिखलदऱ्यामधील एकमात्र हे कोळी संग्रहालय अधिक आकर्षणाचा भाग बनलेला आहे.

शब्दांकन - मांडणी - लेखन - छायाचित्र
नितेश बावनकर, गौरव मानकर, पंकज पाटील

स्वयंरोजगारातून जीवनाला मिळाली एक नवी दिशा

मेळघाट हे मध्य भारताच्या सातपुडा पर्वतरांगामध्ये हिरवळीने नटलेलं आहे. हिरवाईची चादर पांघरलेल्या आणि हिरवाईचाच गालीचा अंथरलेल्या ह्या प्रदेशात महिलांच्या रोजगाराचा प्रश्न तसा गंभीरच ! पण तेथील महिला चुल-मुल एवढच आयुष्य न जगता त्या आत्मनिर्भर बनल्या आहेत.

मेळघाट व्याघ्रप्रकल्पांतर्गात महिलांना सक्षम करण्यासाठी विविध रोजगाराचे प्रशिक्षण देवून त्यांना मर्यादित चौकटीतून बाहेर काढण्यासाठी प्रोत्साहित केले व कुटूंबाचा आधारस्तंभ बनण्यास मदत केली आहे.

मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाअंतर्गत महिला सक्षमीकरणासाठी त्यांनी काय पाऊल उचललेत ? या प्रश्नावर हरिसालच्या वनक्षेत्रपाल एस.डी. चव्हाण म्हणाल्या की महिला या कुठल्या ही क्षेत्रातील असो त्या सर्वात जास्त दुर्लक्षित असतात. त्यांना सक्षम करणे, स्वत:च्या पायावर उभं करणे तेही मेळघाट सारख्या मागासलेल्या भागात हे एक आव्हानच व त्यातही त्या लाजाळू अन घाबऱ्या, त्यांच्या मनातील भिती दूर करून मग त्यांना शिकवणीचे धडे देणं हा ही एक महत्वाचा मुद्दा होताच. पण हळूहळू का होईना तर महिलांची भिती दूर करण्यात यश प्राप्त झाले. सुरूवातीला शिलाई मशीनचे प्रशिक्षण देण्यात आले याची सुरूवात ही सहा महिन्यांपूर्वीच करण्यात आली व क्षेत्राचे खासदार आनंदराव अडसूळ यांच्या मदतीने महिलांच्या प्रशिक्षणासाठी शिलाई मशीन उपलब्ध करून दिल्या गेल्या. सुरूवातीला १० महिला यात सहभागी झाल्या यातील काहींना शिलाई ची थोडीफार माहिती होती. त्यात भर म्हणून वेगवेगळ्या पिशव्या, ब्लाऊज इ. प्रशिक्षण दिले गेले.

महिलांनी समाजावर विसंबून न राहता आंतरिक व रचनात्मक विकास व्हावा यासाठी मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाच्या अंतर्गत येणाऱ्या शामाप्राद मुखर्जी जनविकास योजना सुरू करून रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून दिल्या आहेत. या योजनेअंतर्गत प्रत्येक गावाला २५ लाख पर्यंतचा निधी उपलब्ध करून देण्यात आला आहे. महिलांना शिलाई मशिनचे ८ दिवसाचे प्रशिक्षण देण्यात आले व त्याअंतर्गत कापडी पिशवी शिवून विक्रीकरिता त्याना बाजारपेठ उपलब्ध करून देण्यात आली. नारी शक्ती महिला गटाच्या अध्यक्षा वंदना फुले यांच्या गटाने वेगवेगळया मापाच्या पिशव्या शिवून व त्यावर स्क्रिन प्रिंटींग करून १८५१० रूपयांच्या पिशव्या विकल्या व त्यातून महिला गटाला सरासरी ६९९२ रूपयांचा फायदा झाला. साध्या पिशवीची किंमत प्रति पिशवी १३ रूपये तर लोगोची २३ रूपये आहे. त्यामुळे महिलांमध्ये कौशल्य निर्माण होऊन स्वयंरोजगार निर्मिती झाली आहे.

सेमाडोहच्या सर्वज्ञ सहायता गटाने एका महिन्यात वेगवेगळ्या मापाच्या पिशव्या शिवून व त्यावर प्रिंटींग करून वेगवेगळ्या वन्या प्राण्यांच्या नोगो छापून ३५,८०३ रूपयांच्या पिशव्या विकल्या व त्यातून महिला गटाला सरासरी १२,८२४ रूपयांचा फायदा झाला असे अध्यक्षा सुषमा मावस्कर यांनी म्हटले आहे. महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी विविध उपक्रम करण्यावर मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प भर देतच आहे. याकरीता समाजातील सर्व घटकांनी समोर येणे गरजेचे आहे. शासकीय कार्यालये, अशासकीय संस्था व व्यापारी वर्ग यांनी पुढाकार घ्यावा अशी अपेक्षा उपस्थित महिलांनी व्यक्त केली.

दुर्गम भागातही वन्यजीव संरक्षणासाठी महिला एक पाऊल पुढे !

बोरी हे मेळघाटातील पहिले पूनर्वसित गांव आहे. या गावाचं सन १९९९ मध्ये पुनर्वसन झाले व नंतर त्यामागोमाग कोहा, कुंड ही गावं पुनर्वसित झाले. या बोरी सारख्या अतिदुर्गम गावाच्या फॉरेस्ट कॅम्प ची जबाबदारी ही सध्या महिलाच पार पाडत आहे. यामध्ये पी.एस.पाटील, कारंजा लाड व वाशिम च्या भारती जोशी ही आणि एस.एम. मोरे ह्या तीन महिला येथे वनरक्षक कार्यरत असून त्यांना १ हजार हेक्टर क्षेत्र वाटून देण्यात आले आहे. यामध्ये दर आठवडयाला ३० किमी. क्षेत्राची गस्त घालून त्याचा संबंधित अहवाल हा वनक्षेत्र कार्यालयामध्ये सादर करावा लागतो. रात्रीच्या वेळी गस्तीवर असतांना वन्य प्राण्यांपासून स्वत:चा बचाव करण्यासाठी बचावात्मक वस्तूही नसतात. तर अशावेळी त्या स्वत:च संरक्षण कसे करतात? या प्रश्नावर त्या म्हणाल्या कि आम्ही त्यांच्या संरक्षणासाठी कार्यरत आहोत, त्यामूळे त्यांना इजा करणे हे योग्य नाही. आम्हाला आता या वातावरणाची सवय झाली आहे.

- कावेरी काळे

-शताली शेडमाके

-समृध्दी जोशी

वन्यजीव संरक्षण आणि संवर्धन

प्रस्तावना -

आजच्या विकसनशील युगात पर्यावरण संवर्धन व संरक्षण ही गरज मानवासमोर आवासून उभी आहे. निसर्गापासून सुरूवात करून यांत्रीकीकरणापर्यंत पोहोचलेल्या आपल्या सर्वांना निसर्ग किती आवश्यक आहे हे समजून घेणे अवघड नाही, कारण आपल्या सर्वांची सुरूवात ही निसर्गापासून झाली आहे.

याच निसर्गाचे संवर्धन व संरक्षण करण्यासाठी शासनामार्फत काही प्रकल्प राबविले जातात. त्यापैकी मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प हा विदर्भातील एक महत्वाचा प्रकल्प होय. पर्यावरण संवर्धनाचे गणित समजून घेण्यासाठी आम्ही मेळघाट प्रकल्पाला भेट दिली. २ ते ३ दिवसांचा या मेळघाट भेटीत आम्हाला बरीच माहिती जाणून घेण्यात आली.

१) धारगड कॅम्प -

आमची सुरूवात धारगड कॅम्प येथून झाली. याठिकाणी काही वनरक्षकांशी बोलण्यातून असे कळले की, जंगल संरक्षणार्थ त्यांची ड्यूटी ही २४ तास चालते. आणीबाणीच्या परिस्थितीत गस्तीवर असणाऱ्या वनरक्षकासोबत संपर्क करण्यासाठी वायरलेस यंत्राचा उपयोग केला जातो . यावरून असे समजते की, असवध निर्मिलेल्या उपकरणांचा उपयोग आपल्याला जंगलासारख्या दुर्गम भागात आपल्या सोयीसाठी करता येतो.या ठिकाणी आमची रवी कासदे नावाच्या एका युवकासोबत भेट झाली हा रवी स्थानिक गावकरी आहे तसेच तो वनमजून म्हणून काम करतो. जंगलात गस्तीसाठी स्थानिक गावकऱ्यांची मदत घेतली जाते. त्यामुळे तेथील ग्रमस्थांनाही उपजीवीकेचे साधन उपलब्ध होते आणि वनविभागालादेखील त्यांची मदत मिळते.

धारगड कॅम्प याठिकाणी वाघ, बिबट, हरीण, सांबार हे प्राणी आढळतात. येथील वाघांची गणना ही वर्षातून एकदा बुद्धपौर्णिमेला केली जाते. पौर्णिमा असल्याकारणाने चंद्राचा सौम्य प्रकाश या गणनेसाठी उपयुक्त पडतो. तसेच लाकडाच्या कुट्याही व्याघ्रगणनेची साधने आहेत. यानंतर आम्ही धारगड कॅम्प क्वॅार्टर याठिकाणी गेलो. तेथे आम्हाला पी. एस. बाभळे मॅडम भेटल्या. त्यांच्याशी बोलत असाताना अशी माहिती मिळाली की, वनरक्षकाला पायी गस्त घालावी लागते. त्यासाठी तीन जणांच्या गटाला एक ठिकाण आखून दिले असते. या वनरक्षकाची राहण्याची सोय ही धारगड कॅम्प वरच आहे. नुकत्याच बांधलेल्या या वास्तूत दोन महिला वनरक्षक वास्तव्यास असतात.

२) प्रोटेक्शन कॅम्प - बोरी (१)

२०१४ मध्ये कॅम्प नव्हता तर आधी दुर्लक्ष व्हायचे त्यामुळे बेकायदेशीर वनचराई होत होती. मेळघाट हा वर्केबल एरिया नाही. टेकडीवर जाणे सोपे आहे असे दिसते परंतु चढणे कठीण आहे. कारण छाती एवढे गवत त्या टेकड्यांवर आहे. प्रत्येक ठिकाणी जाणे शक्य होत नाही. आधी बांबूतोड व्हायची पण जेव्हापासून कॅम्प तयार झाला तेव्हापासून बांबूतोड नियंत्रणात आले. कॅम्पमुळे पूर्ण एरिया कव्हर झाला. रस्ते तयार झाले. एका प्रोटेक्शन कॅम्पमुळे त्यावर दबदबा निर्माण झाला. वनरक्षक कधीही येऊ शकतात अशी भीती अवैध लाकूड तस्कर यांच्या मनात निर्माण झाली आहे. अशाप्रकारे कॅम्पमुळे असे सकारात्मक बदल दिसत असल्याचे वनरक्षक डी.एस.शिंदे यांनी सांगीतले.

ज्या भागात जास्त हिंसक प्राणी असतात त्याभागात गस्तीवर तीन ते चार जण असतात. महाराष्ट्रातील मेळघाट हा भाग चढउताराचा असल्यामुळे सर्वात वेगळा भाग म्हणून ओळखला जातो. म्हणूनच मेळघाट असे म्हटले जाते.

डी.एस.शिंदे (वनरक्षक, बोरी)

३) प्रोटेक्शन कॅम्प - बोरी (२)

वनरक्षक वनसंवर्धनाच्या कामासाठी जवळच्या गावातून मजूर आणतात. उन्हाळ्यात वणवा पेटतो कारण जंगलामध्ये गवताचे प्रमाण अधिक आहे त्यामुळे आग लवकर आटोक्यात येत नाही. गाव नसल्याने गवताचे प्रमाण अधिक आहे. सहा मीटर, बारा मीटर काही भाग जळत असला तर तो त्या पट्ट्यावर येऊन थांबला पाहिजे. तेथे अग्निशमन दल आणणे शक्य नसल्यामुळे आग आटोक्यात आणण्याकरिता ते पट्टी काढतात. १५ फेब्रुवारी ते १५ जून या कालावधीमध्ये वणवा पेटतो व तो आटोक्यात आण्याकरिता वनरक्षक आणि त्यांची टीम रात्रभर पहारा देतात.

काही गस्ती शा आहेत की, तेथील प्राण्यांना थोडीदेखील चाहूल लागली की, ते प्राणी लपून बसतात. जसे

की, चांदी अस्वल, हा प्राणी दिवसा कधीच दिसत नाही आणि रात्री गस्ती करणे कठीण असते. बिनतारी संदेश केंद्र प्रत्येक कॅम्प ला आहे, क्राईम सेल कार्यरत असते. आग लागली तर अमरावती वरून संदेश येतो, मॅनपॉवर लागली तर बोलावतो.

पाण्याची समस्या – आग कुठेही लागू शकते पण आग विझवण्याकरिता पाणी हे आवश्यक आहे. पाण्यावर काही माणसे ठेवली जातात. जिथपर्यंत पाणी गाडीवर नेणे शक्य होते तिथपर्यंत पाणी नेण्यात येते. चाळीस लिटर ची कॅन असते व ते रात्रभरात पोहोचतो. पाणी आहे तोपर्यंत काम करतात पण पाणी संपले की कठीण जाते. आगीचे प्रमाण भयानक असते तेव्हा ब्लोअर मशीन म्हणजे फवारा टाईप मशीन आहे, ती फक्त हवा मारते. ती हवेच्या विरूद्ध दिशेने मारावी लागते तर त्यावेळी सुद्धा त्रास होतो कारण आग अंगावर येते. तेव्हा स्वत:चे रूमाल व चष्मा लावून आग आटोक्यात आणतात.

धारगडला वनक्षेत्रात २० बीट आहेत. यामध्ये एका बीटासाठी २ असे एकूण ४० कॅमेरे लावण्यात आले आहेत. प्राण्यांच्या हालचाली होताना दिसतात तिथ हे ट्रॅप कॅमेरे लावण्यात आले आहेत. प्राण्यांच्या पाण्याच्या ठिकाणी, प्राण्यांच्या जाण्यायेण्याच्या रस्त्याच्या बाजूने प्राण्यांसाठी पिण्याच्या पाण्याची व्यवस्था म्हणून पानवठे तयार करण्यात आले आहेत.

धारगड या रेंजमध्ये ९०० बंधारे असून ४०० बंधारे बांधुन झाले असून ५०० बंधारे बांधणे सुरू आहेत. या बंधाऱ्यात पावसाचे पाणी साठते. पुर्वी डिसेंबरमध्ये पाणी संपत दिसे पण आता बंधारा बांधल्याने पाणी अडवल्या जाते. फेब्रुवारी ते मार्चपर्यंत पाणी राहते.

जंगल संरक्षणार्थ १४ गावांचे पुनर्वसन झाले आहे. मानवाचा आणि प्राण्यांचा संघर्ष टाळण्यासाठी हे पुनर्वसन गरजेचे आहे, असे त्यांचे म्हणणे आहे. या गावातील ग्रामस्थांना शासनाकडून पॅकेज स्वरूपात पैसे दिले जातात. त्यातून त्यांनी उपजिविकेसाठी त्या पैशांचा उपयोग करणे अपेक्षित असते. या पॅकेजचे स्वरूप दहा लाख रूपये रक्कम शेती नसलेल्या व्यक्तीला तर शेती असलेल्या व्यक्तीला ५ लाख रूपये व जंगलात असलेल्या जमीनीएवढी जमीन विस्थापित गावी दिली जाते. जंगलात गावकऱ्यांचा विकास खुंटतो त्यांना बाहेरच्या जगात काय चालले आहे हे माहिती नसल्याने मागसलेपण त्यांच्या वाटेला येते यासाठी पुनर्वसन करून शहरालगत त्यांची व्यवस्था होते. हे नक्कीच त्यांच्या हिताचे संरक्षण करणे आहे.

– धनंजय भटकर (वनपाल, धारगड परिक्षेत्र)

४) प्रोटेक्शन कॅम्प – गुल्लरघाट

येथे तीन-चार मजूर व वनरक्षक मुक्कामी असतात. जंगलामध्ये जंगलात घडणाऱ्या हालचालींवर लक्ष ठेवणे हा या कॅम्पचा उद्देश आहे.गुल्लरघाट यामध्ये खटकली, धारगड आणि मोरमाथा अशी ३ बीट आहेत. यासाठी ३ मजूर आणि प्रत्येक बीटचा १ वनरक्षक आहे. गुल्लरघाटच्या वनरक्षकांच्या निवासस्थानापासून ६ किमी अंतरावर मोरमाथा हा प्रोटेक्शन कॅम्प आहे. यासाठी व वनरक्षक आणि ३ वनमजूर कार्यरत आहेत. प्रत्येक वनरक्षकांची २-२ दिवसांची ड्यूटी लावण्यात येते.

समस्या – मुख्य म्हणजे गस्त करताना वन्यप्राण्यांची भीती असते. उद. बिबट्या, अस्वल, रानगवा यांसारखे प्राणी अंगावर येण्याची भीती असते. यासाठी उपाय म्हणून आवश्यक आहे, अचानक प्राणी समोर आले तर छोट्या झाडावर चढणे, त्यासोबत आगीचा आणि शिकारीचा धोका हा जंगलावर तसेच वन्य प्राण्येंवर टांगती तलवार आहे.

काळजी– जंगलात जाताना सुगंधी वस्तु (परफ्यूम) वगैरे वापरू नयेत. अशा वेळी लक्ष देऊन गस्त केली पाहिजे. प्रत्येक गोष्टीच्या हालचालींवर बारीक लक्ष ठेवले पाहिजे. समोर आजुबाजूला पाठीमागे बारीक लक्ष ठेवले पाहिजे.

उद्देश – अवैध वृक्षतोड होत नाही, अवैध शिकार होत नाही, या कॅम्पवर सतत वनमजुर सतत हजर असल्यामुळे ते जेव्हा फिरत असतात , पाण्यासाठी वैगेरे तर बाकीच्या लोकांना त्यावेळी माहित होते की, कोणीतरी येथे आहे आणि जरी आले तरी ते वनमजूर वायरलेसच्या माध्यमातून वनरक्षकांना कळवतात. यामुळे लोकांना वाटते की आपण जंगलामध्ये येऊनये. विशिष्ट आणि ठरावीक ठिकाणी कॅमेरेदेखील लावण्यात आले आहेत. वाघ, बिबट्या च्या येण्याच्या दिशेने कॅमेरे लावले आहे. या गोष्टींचा अंदाज घेऊन ट्रॅप कॅमेरे लावण्यात आले आहेत. अशा प्रकारे कोणता वाघ किंवा बिबट्या येतोय हे पाहून त्यांना ओळखले जाते.

सुनील वाकोडे सर (RFO) – धाडसी व्यक्तीमत्व तसेच वनविभागातील टाइगर म्हणून ओळख आहे. वाघाची अवैध शिकार त्यांनी पकडली आहे. जंगलातील शिकारीवर आळा घालण्यात त्यांचा फार मोठा वाटा आहे असे मानले जाते. ते आल्यानंतर चांगला बदल पहायला मिळाला. आवश्यक ती गोष्ट तात्काळ मिळायला लागली. प्रत्येक गोष्टीत पुढाकार आणि त्यांना त्यांच्या याच कामाची पावती म्हणून मा. मुख्यमंत्री महोदयांच्या हस्ते महाराष्ट्र शासनाने सुवर्ण पदक देवून त्यांचा सन्मान केला.

आधीची आणि आताची परिस्थिती – आधी प्रोटेक्शन कॅम्प नसल्यामुळे संपूर्ण जंगलामध्ये गस्त करणे

अवघड जात होते. पण आज प्रोटेक्शन कॅम्प विशिष्ट आणि ठरावीक ठिकाणी निर्मित केल्यामुळे गस्त करणे किंवा जंगलामध्ये प्राण्यांचे संरक्षण करणे आधीच्या तुलनेत अधिक सोपे झाले आहे. सर्वात महत्वाचे म्हणजे वेळेची बचत झाली आहे. यामुळेच एखादी घटना जी आधी आम्हांला २ ते ३ दिवसानंतर कळायची ती आता लवकर कळते. हा एक फायदा सुद्धा या प्रोटेक्शन कॅम्प चा आहे. दहा झाडे तोडण्याआधी एक झाड तोडल्यावरच आम्हाला माहिती मिळून जाते. हा एक फायदा प्रोटेक्शन कॅम्प चा आहे.

यासाठी वायरलेस वॉकी-टॉकी च्या माध्यमातून संपर्क साधण्यात येतो. म्हणजे वायरलेसच्या माध्यमातून संपर्क साधल्यामुळे लवकरात लवकर योग्य संबंधित बिटच्या कर्मचाऱ्यांना कळवल्यानंतर ते योग्य ते साहित्य घेऊन घटनास्थळी दाखल होण्यास मदत होते. गेल्यावर परिस्थिती लक्षात घेऊन योग्य ती कारवाई करण्यात येते.

हल्ला - काही दिवसांपूर्वी स्टाफच्या कर्मचाऱ्यांवर सुलई नाला म्हणून जवळच असलेल्या धबधब्याजवळ तो रात्री परत येत असताना अस्वलाने त्याच्यावर हल्ला होता तेव्हा वनविभागातर्फे उपचार करण्यात आले होते.

व्याघ्रप्रकल्पाबद्दल बोलताना वनरक्षक माने यांनी सांगितले की, व्याघ्र प्रकल्पामध्ये ज्याप्रकारे प्राण्यांची काळजी घेतली जाते तशी ती दुसऱ्या ठिकाणच्या जंगलामध्ये नाही घेतली जात. संरक्षणाच्या दृष्टिने कायदे ही खुप कडक आहेत. १९७२ च्या कायद्याच्या अंतर्गत व्याघ्र प्रकल्पाचे संरक्षण केले जाते. त्या पलीकडे प्रादेशिक जंगलासाठी वेगळे कायदे आहेत. त्यासाठी गुन्हा करायला व्यक्ती दहा वेळा विचार करतो.

गुल्लरघाट या राऊंडमध्ये ७० बांध आहेत. याठिकाणी लिटमस पेपरने पाण्याची तपासणी केली जाते. दिवसातून ५ ते ६ वेळा गस्त घालण्यात येते. गस्त ही पायी होते, त्यामुळे बदल झाल्याचे जाणवते. सर्व वनरक्षकांना आठवड्याला ३० किमी गस्त घालणेअनिवार्य असते. मोरमाथा, पीरखेडा, गोठानाम, गोबीया, कोपिया, गुगीपाटी, चिकोरीआम, कोकरजांबु असे काही अंतरावर प्रोटेक्शन कॅम्प आहेत. या कॅम्पवर प्रत्येकाला एकमेकांशी संवाद साता यावा यासाठी जीपीएस यंत्र दिले ाहे. ४ दिवसांमध्ये पूर्ण भागावर गस्ती घालायची असल्यामुळे तो पूर्ण क्षेत्र कव्हर करतो.

गरज - आधी गाव होते त्यामुळे जंगलात लोकांचा वावर असायचा. कॅम्पमुळे माहिती मिळते की लोक कुठे फिरत आहेत. कोअर एरिया मध्ये जाण्यास निर्बंध आहे कारण तेथे वनरक्षक सतत गस्त घालत असतात. त्यामुळे माहिती मिळते की कोणी जंगलात आहे की नाही. याचा उपयोग जंगल संवर्धनासाठी चांगल्या प्रकारे होतो.

५) प्रोटेक्शन कॅम्प - माताकोल हरीसाल

हरिसाल या गावापासून ५ किमी अंतरावर ही प्रोटेक्शन कॅम्प आहे. या कॅम्पला लोखंडी तारांचे कम्पाऊंड तयार केले आहे. कर्मचाऱ्यासाठी सर्व सोयी सुविधा येथे उपलब्ध आहेत. येथे एक वनपाल, तीन वनरक्षक आणि दोन वनमजूर रात्रपळी आणि दिवसपाळीला कार्यरत असतात. प्रत्येक वनरक्षकाची तीन-तीन दिवसांची ड्यूटी लागलेली असते. या वनरक्षकांची नावे कांचन मरसकोले, पी.डी. कांबळे आणि ए.एल.भिलावेकर कार्यरत आहेत. तर वनपाल म्हणून एस.आर.पाली हे आहेत. असे या राऊंडमध्ये एकूण सहा कर्मचारी कार्यरत आहेत.

एका वनरक्षकाला एका आठवड्याला तीस किमी पेट्रोलींग करणे अनिवाय असते. असे या वनसंरक्षकांसोबत यांना पेट्रोलींग करावी लागते. पेट्रोलींग करताना काही नवीन लोक दिसले किंवा काही वृक्षतोड करताना दिसले तर त्यांची चौकशी केल्यानंतर समज देऊन सोडून देण्यात येते. अवैध वृक्षतोड करताना आढळले तर त्यांच्यावर पी.आर.ओ. फाईल केल्या जातो.

वनविभागामार्फत जंगलामध्ये लक दगडी बंधारे बांधले आहेत, आणि नदी मध्ये जे सिमेंटचे प्लग केले आहेत यांचे बांधकाम करून तसेच जलयुक्त शिवार योजनेअंतर्गत जवळच्या गावातील लोकांना रोजगार देखील दिला जातो. तसेच मनरेगा अंतर्गत वनतळे बांधले जातात, रस्ते निर्माण केले जातात, वृक्षारोपण व कुरण माध्यम यांच्यामाध्यमातून देखील तेथील लोकांना रोजगार दिला जातो.

आधीची परिस्थिती आणी आताची परिस्थिती जर तुलना केली तर बराच बदल झाला आहे. आज परिस्थिती बदलली आहे. आधीच्या तुलनेत प्राथमिक सुविधा देखील उपलब्ध झाल्या आहेत. ज्यामध्ये औषधोपचाराची पेटी, उजेडाची व्यवस्था, इंधनामध्ये गॅस, बेड, भांडे, स्वच्छतागृहे इ. आहेत. पाण्याची व्यवस्था बोअरवेलच्या माध्यमातून केली जाते.

शिकरी आणि तस्करीचे प्रमाण नाही सारखेच आहे. संरक्षण कॅम्प निर्माण झाल्यामुळे शिकारीच्या प्रमाणात खुप फरक पडला असून शिकारीचे प्रमाण नाही सारखेच आहे. मजूर आणि वनरक्षकसुद्धा रात्रंदिवस मुक्कामी राहत असल्यामुळे शिकार करणारे घाबरायला लागले आहेत.

यामुळे हल्ल्याचे प्रमाणसुद्धा खूप कमी झाले आहे. गावातील जावरे जंगलामध्ये चरायला जातात. गाई, म्हशीची शिकार बिबट्या, अस्वल यांसारखे प्राणी करतात पण हे प्रमाणसुद्धा खूप कमी झाले आहे. आणि जर हल्ला झाला तर त्यांची नुकसान भरपाईदेखील वनविभागाकडफन देण्यात येते. याचबरोबर हल्ल्यामध्ये एखादा गावकरी जर

जखमी झाला असेल तर त्याच्या औषधोपचारासाठी मदत दिली जाते. एवढेच नाही तर हल्ल्यामध्ये गावकऱ्यांचा दुर्दैवाने मृत्यू झाला असेल तर त्याच्या परिवाराला वनविभागाकडून नुकसान भरपाई देण्यात येते.

उन्हाळ्यात जंगलात आग लागली असता, गावातील लोक वनकर्मचाऱ्यांसोबत मुक्कामी राहून ती आग विझवतात. अग्निशामक दलाची आठ लोकांची टिम असते. जवळच्या गावातील काही निवडक लोकांना आग विझवण्याची वनविभागातर्फे प्रशिक्षण दिले जाते. ब्लोअर मशिनचा उपयोग आग विझवण्यासाठी केला जातो. आगीमळे गेल्या साडेतीन वर्षात कोणतेही नुकसास झालेले नाही. फक्त पालापाचोळा जळला. येणाऱ्या काळात सध्या पाण्याची पातळी थोडी कमी असून प्राण्यांना पिण्यासाठी पाणी हवे म्हणून बोअरवेल तयार केली जात आहे.या बीटामध्ये ५ पानवठे असून आता अजून २ बोअरवेल तयार करण्यात येणार आहे.

जंगलामध्ये बिबट्या, अस्वल,हरीण, रानगवा यासारखे प्राणी आढळतात. जंगलामध्ये या प्राण्यांवर लक्ष ठेवण्यासाठी ट्रॅप कॅमेरे लावण्यात आले आहेत. या बिटमधे ४ कॅमेरे बसविण्यात आले आहेत. तर अजून एक महत्वाची गोष्ट म्हणजे दर ७ दिवसांनी या कॅमेऱ्यांची जागा बदलली आहे. यावरून कोणत्या भागामध्ये कोणते प्राणी आहेत हे लक्षात यायला मदत होते.

६) वाय.एस. बहाळे सर (संचालक, वनरक्षक प्रशिक्षण संस्था, चिखलदरा, जि. अमरावती).

प्रश्न : वनसंरक्षणामध्ये आपली संस्था कोणती भुमिका बजावते ? (संकल्पना, स्वरूप, कार्य आणि योजना)

उत्तर : या संस्थेची स्थापना १९७० मध्ये झाली. सुरवातीला फक्त वनरक्षकांचे प्रशिक्षण चालायचे. त्यानंतर १९८०-८२ दरम्यान रेंज फॉरेस्ट ऑफीसर यांचे प्रशिक्षण सुरू झाले. मग तेव्हा महाराष्ट्र फॉरेस्ट रेंजर्स कॉलेज असे ठेवण्यात आले. आणि चंद्रपुर फॉरेस्ट रेंजर्स कॉलेज अशा त्यावेळी महाराष्ट्रामध्ये वनप्रशिक्षण देणाऱ्या दोनच संस्था कार्यरत होत्या. आर.एफ.ओ. यांचे प्रशिक्षण १९८५-८६ पर्यंत चालू असतांना नंतर या पदासाठी भरती बंद झाली पण त्याचवेळी महाराष्ट्रच नाही तर संपूर्ण भारतातील आर.एफ.ओ. ना प्रशिक्षण दिले जात होते. १९८३-८४ साली जम्मु कश्मीरमधील एक आर.एफ.ओ.इथून प्रशिक्षण घेवून गेला. १९८६ नंतर आर.एफ.ओ. या पदासाठी भरती बंद झाल्यामुळे फॉरेस्टर्स आणि फॉरेस्ट गार्ड यांना नियमित प्रशिक्षण दिले जाऊ लागले. त्यावेळी १ वर्षाचा प्रशिक्षण कालावधी होता. पण गेल्या ३ ते ४ वर्षापूर्वीपासून वनविभागाने हा कालावधी सहा महिन्यांचा केला. त्याचे कारण असे की, येथे खुप मोठ्या प्रमाणात अशिक्षीत कर्मचारी वर्ग होता. त्यांना प्रशिक्षण न दिल्यामुळे त्यांच्या कामाची कार्यक्षमतेमध्ये आणी पदोन्नतीसाठी अडथळे निर्माण होत होते. मग या प्रशिक्षण कालावधी ६ महिन्यांचे करण्याचा निर्णय शासनाने घेतला. त्याचा फायदा असा झाला की, २ ते ३ वर्षात जास्तीत जास्त लोकांना प्रशिक्षीत करण्यात आले. आजची परिस्थिती अशी की, महाराष्ट्र वनविभागाचे ९५ ते ९८ टक्के कर्मचाऱ्यांचे प्रशिक्षण पूर्ण झाले आहे.

सद्या स्थितीत संपूर्ण महाराष्ट्रामध्ये ६ वनप्रशिक्षण संस्था कार्यरत आहेत ज्यामध्ये चिखलदरा, चंद्रपूर, जालना, जळगाव (पाल), सांगली आणि ठाणे (शहापूर) यांचा समावेश आहे.

प्रशिक्षणाचे स्वरूप -

१) सहा महिन्यांचे प्रशिक्षण - याला दिर्घ मुदतीचे प्रशिक्षण म्हटले जाते. यामध्ये कॉम्प्युटर पासुन ते फॉरेस्ट लॉ पर्यंत यांसारखे १६ विषय शिकविले जातात. सहा महिन्यांपैकी चार ते पाच महिने ते वर्गात शिकतात तर उरलेल्या दीड महिन्यांमध्ये त्यांच्या प्रात्यक्षिकावर भर दिला जातो. जेथे कुठे महत्वाचे काम चालू असेल ते त्यांना दाखविले जाते. जे कोणी तेथील तज्ञ असतील ते त्यांना मार्गदर्शन करतात. त्यासोबतच वरिष्ठ तसेच सेवानिवृत्त अधिकाऱ्यांनादेखील मार्गदर्शन करण्यासाठी बोलविण्यात येते.

२) अल्प मुदतीचे प्रशिक्षण - यामध्ये ३ दिवस, ७ दिवस आणि १५ दिवस या कालावधीमध्ये प्रशिक्षण आयोजित केले जाते. यामध्ये केंद्र सरकारचाही सहभाग असतो. काही प्रशिक्षणासाठी केंद्र सरकार निधी पुरवते, तर बाकीच्या सर्व प्रशिक्षणासाठी महाराष्ट्र शासनाकडून निधी दिला जातो. साधारणतः वर्षाला ३० प्रशिक्षण देण्यात येते. नवीन निवड झालेल्या कर्मचाऱ्यांसाठी दीर्घ मुदतीच्या प्रशिक्षणावर जास्त लक्ष असते. सकाळी ६ वाजतापासून प्रशिक्षण कालावधीमधील दिनचर्या सुरू होते. मग यामध्ये सकाळी ६ ते ७.४५ पर्यंत ग्राऊंड असते. यामध्ये ड्रील, पीटी, सॅल्यूट कसे मारतात यावर लक्ष दिले जाते. त्यानंतर ९ ते१ वाजेपर्यंत वर्ग होतात. यानंतर १ ते २.३० वाजेपर्यंत जेवणाची सुटी असते. त्यानंतर २.३० ते ४ वाजेपर्यंत परत वर्ग सुरू होतात. त्यांनतर पुन्हा ४ ते ६ वाजेपर्यंत ग्राऊंड वर जावे लागते आणि मग शेवटी ६ नंतर सुटी होते. या प्रशिक्षण कालावधीदरम्यान प्रशिक्षीतांना मोबाईल आणि स्वतःची वाहने वापरण्यास सक्त मनाई आहे.

प्रशिक्षीतांसाठी सुविधा म्हणून इनडोअर गेम्स मध्ये बॅडमिंटन, कॅरम आणि चेस तर आऊटडोअर गेम्स मध्ये क्रिकेट, हॉलीबॉल यांसारख्या सुविधा आहेत. त्यासोबतच येत्या काही दिवसात टेबल टेनिस आणि स्नुकर याखेळांची देखील व्यवस्था करण्यात येणार आहे. सगळा भर विभागातील त्या दिवसातील ज्या काही घडामोडी आहेत त्यावर

दिला जातो. विशेष करून कायद्यामधील घडामोडींवर भर दिला जातो. त्यांना दिल्या गेलेल्या अधिकारांची जाणीव करून दिली जाते. जंगलातील रानवाचन (ऋळशश्रव ढीरज्ञ) करताना कोणती गोष्ट आवश्यक आहेत या गोष्टींचे मार्गदर्शन केले जाते. मुंबई येथील अजय पिलारी सेठ (ठींव. ऊक्रज) सर स्वतः येऊन प्रशिक्षणार्थी मार्गदर्शन करतात.

प्रश्न : वनमंत्री सुधीर मुनगंटीवार कोळी संग्रहालयाच्या उद्घाटनाच्या वेळी आले असता या जुन्या इमारतीच्या नूतनीकरणाकरिता तसेच ही संस्था अधिक सक्षम करण्याकरिता नव्या कोणत्या योजना मंजूर झाल्या आहेत ?

उत्तर : ३ ऑक्टोबर २०१८ ला मा. मुनगंटीवार सर आले असताना त्यांच्या असे लक्षात आले की, या या इमारतीचे बांधकाम १९७० मध्ये झाले त्यानंतरच्या ४५ वर्षांच्या काळात ठिकठिकाणी थोड्याफार प्रमाण कालांतराने डागडूजी करण्यात आली होती. तर त्या विषयी मंत्री महोदय म्हणाले होते की, या इमारतीच्या नवीन बांधकामासाठी एक संपूर्ण नवीन आराखडा तयार करून पाठवा, म्हणजे महाराष्ट्र शासन तुम्हांला पाहीजे ती मदत करणार असे आश्वासन सुद्धा त्यांनी दिले.

सुरवातीला आमचा रिपोर्ट ५० कोटींचा होता तर त्यानंतर संपूर्ण रिपोर्ट पून्हा तयार केल्यानंतर ८६ कोटी रू. इतका झाला. या ८६ कोटी रू. मधील काही प्रस्ताव सरकारपर्यंत पोहचले आहेत तर त्यापैकी शासनाने १४.८६ कोटी रूपये आतापर्यंत मंजूर केले आहेत. तर उरलेले अनुदान फेब्रुवारीच्या पहिल्या आठवड्यापर्यंत येणार आहेत.

१ कंपाऊंड वॉल प्रस्तावित आहेत. पावसाळ्यात धुके आणि ओलाव्यामुळे मैदान ५ महिने बंद असते, परिणामी मैदानावरच्या ॲक्टीव्हीटी हॉलमध्ये घेण्यात येतात. योगा त्यासाठी सर्वसुविधांनी सुसज्ज असणारे मैदान देखील त्यामध्ये प्रस्तावित केले आहे. त्यासोबतच या संपूर्ण प्रस्तावामध्ये कार्यकारी वस्तीगृहाचा देखील समावेश असल्याचे असे या संस्थेचे संचालक श्री बहाळे यांनी सांगितले.

एकंदररित्या जंगलाचा समतोल राखण्यासाठी वनरक्षक असणे आवश्यक आहे, असेही त्यांनी सांगितले.

शब्दांकन - मांडणी-रचना-लेखन
१. खुशालकांत दुसाने, २. सुयोग शेरे, ३. पुजा बोनकिले

The stripes on each tiger are unique, like human fingerprints.

Melghat Tiger
Conservation Foundation

Melghat Tiger Conservation Foundation

MELGHAT

45th Celebration of Foundation Day

22nd & 23rd February 2019

Venue: Forest Guard Training Institute, Chikhaldara

MELGHAT

Melghat
Tiger
Reserve

www.magicalmelghat.com

To, ____________________

____

____

Ⓒ Published By

APCCF & FD

Melghat Tiger Reserve.

Camp Road, Amravati. 0721- 2662792, 2551766

Web : www.magicalmelghat.com

मेळव्याघ्र मध्ये प्रसिद्ध झालेले लिखाण लेखकांची वैयक्तीक विचारधारणा आहे.

मेळघाट व्याघ्र संवर्धन प्रतिष्ठानास प्राप्त होणाऱ्या देणग्या, आयकर अधिनियमाच्या कलम ८० जी अंतर्गत ५०% आयकर सवलतीस पात्र आहे. निसर्ग संवर्धनाला मदत करा आणि आयकरात मदत करा व आयकरात सूट मिटवा. प्रतिष्ठानचे बँक खाते मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प प्रतिष्ठान या नावे ॲक्सीस बँक, लि. अमरावती (महा.) च्या शाखेत आहे. खाते क्र. ९१५०१०००२५७४२३१, IFS Code : - UTIBOOO265